

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MANEDSSKRIFT

NUMMER 3
MARTS

2004

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
195 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Fjernelse af portostøtte 35

Aabenraa i middelalderen 36

Anlæggelsen og placeringen af det oprindelige Aabenraa har gennem tiden givet anledning til mange teorier. Museumsinspektør Lennart S. Madsen, Haderslev Museum, giver et argumenteret bud på byens tidligste historie.

Frederikskogene og Margrethe-kog 45

De såkaldte oktrojerede koge havde gennem århundrede en særlig ejendomsræssig og administrativ stilling, der kan sammenlignes med godsernes. Lorens Hansen redegør her for kogenes ejendomsræssige forhold frem til i dag.

Jollmands Gård i Holm på Nordals

En alsisk bondegård genopstår 54

Jollmands Gård ved Nordborg stod for blot nogle år siden som en ruin med ringe fremtidsudsigter. Men nu er bygningen blevet fredet og under restaurering. Fhv. museumsinspektør ved Aabenraa Museum, Hanne Christensen, fortæller om Jollmands Gård og arbejdet med at sikre den fredede bygning.

Per Kresjan og andre sønderjyske folkesange 59

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie fik i begyndelsen af 2003 digitaliseret sin store samling af sønderjyske folkesange. Instituttets leder Kim Furdal fortæller i artiklen om samlingens skaber, lektor i musik ved Århus Universitet Karl Clausen, og samlingens historie.

Bognyt 66

Det sker - på de sønderjyske museer 68

Bagsiden om forsiden 72

Hvad er en oktrojeret kog? Lektor dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen giver svaret og et overblik over kogenes historie.

Forsidebillede: Højer sluse set fra vest med den nordligste del af Ny Frederikskog i baggrunden. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Fjernelse af portostøtte

Få dage før jul modtog redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift en kortfattet besked fra Færdselsstyrelsens Postafdeling om, at bladet fra den 1. marts 2004 ikke længere kan uddeles til særligt lave portotakster. Årsagen er, at regeringen med finansloven 2004 fjernede bladtilskudet til uge- og månedsblade. Samtidig har Postvæsenet foretaget en væsentlig forhøjelse af porto. Dette betyder for Sønderjysk Månedsskrift, at portoudgifterne fra og med 2004 stiger fra 35.000 kr. til ca. 110.000 kr. om året.

Historisk Samfund for Sønderjylland står derfor over for truslen om et meget alvorligt underskud for 2004. For at forhindre dette har det været nødvendigt med mærkbare og hurtige indgreb for at sikre bladets økonomi og fremtid. Antallet af numre vil allerede i år blive beskåret fra ti til otte. Det sker ved, at maj og november numrene bortfalder. Fra og med 2004 stiger abonnementsprisen samtidig med 35 kr. til 195 kr. Til gengæld kan læserne glæde sig over, at bladet frem-

over udkommer med 40 sider pr. nummer mod tidligere 32 sider. Mængden af artikelstof og sidetallet er blot fordelt på lidt færre numre for at spare porto.

Abonnementsstigningen og beskæringen i antallet af numre dækker imidlertid ikke hele stigningen i portoudgifterne. For at afbøde konsekvenserne af portostøttens fjernelse har regeringen afsat et mindre beløb, som de almennyttige tidsskrifter kan søge. Redaktionen håber at kunne få del i denne støtte. Redaktionen beklager, at det har været nødvendigt med så drastiske tiltag, som alene skyldes regeringens finanslov og postvæsenets betydelige portoforhøjelse. Netop i år er det 80 år siden, at Claus Eskildsen og Lausten-Thomsen startede Sønderjysk Månedsskrift. Vi håber, at vore læsere har forståelse for den ekstraordinære situation, som bladet helt ufor skyldt er blevet bragt i, så Sønderjysk Månedsskrift fortsat kan udkomme med nyt om Sønderjyllands særlige og brogede fortid.

redaktionen

*Posthuset på
Høje Kolstrup
i Aabenraa,
der lukkede den
1. juli 1990.*

*Foto: Lis Eeg Sylvest.
Jydske Vestkysten.*

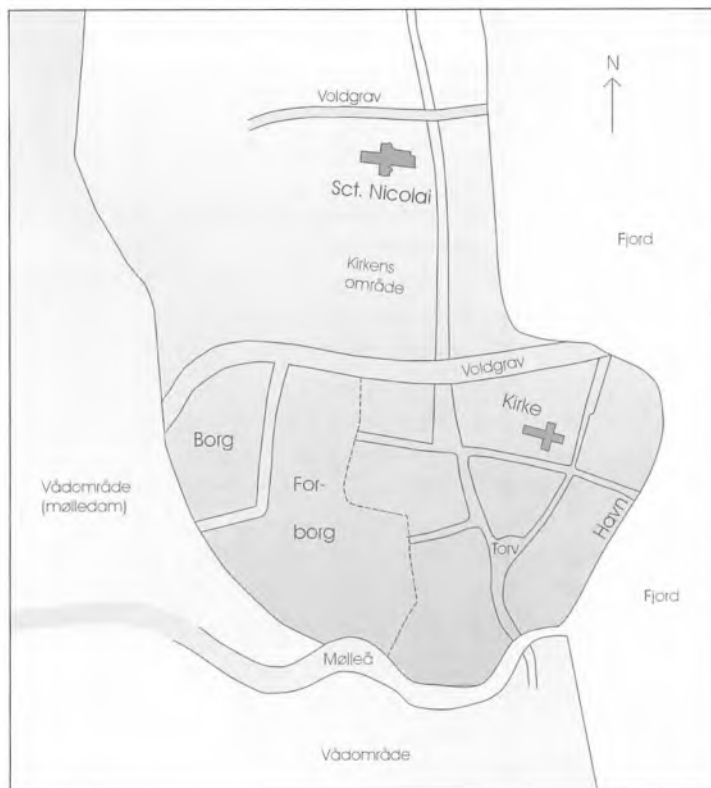
Aabenraa i middelalderen

Af LENNART S. MADSEN

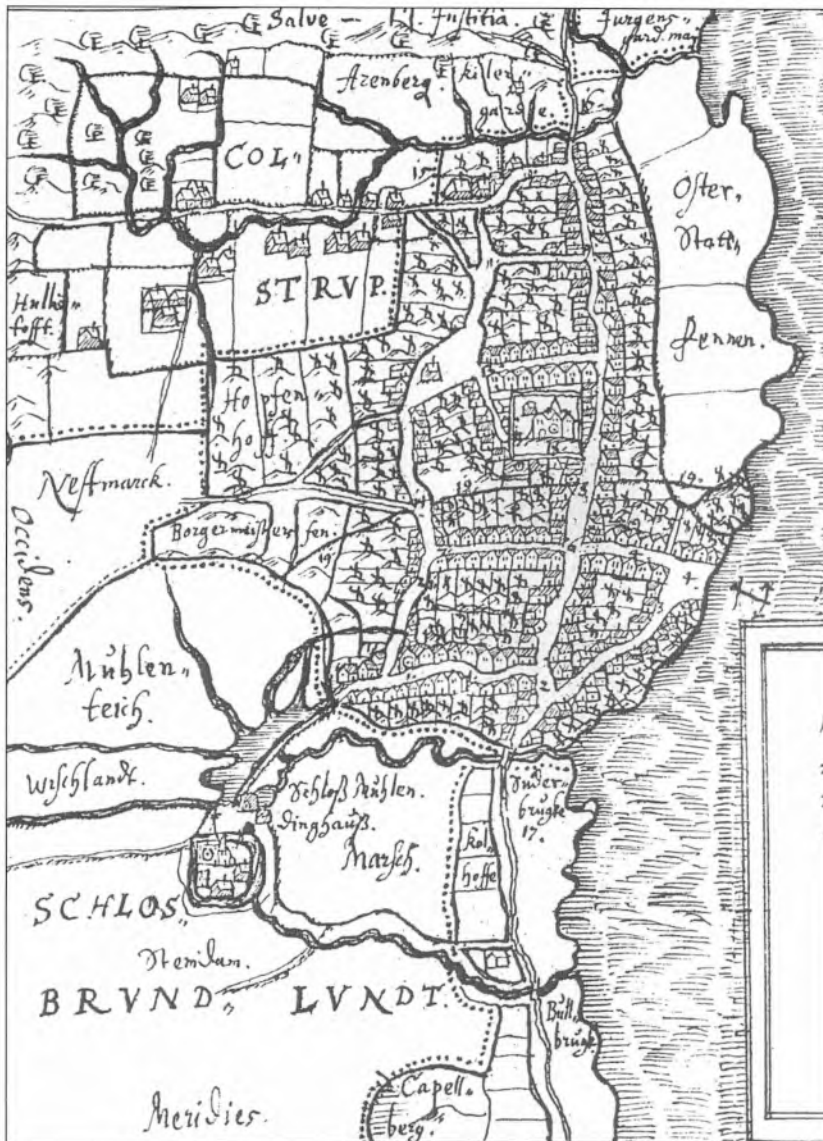
Anlæggelsen og placeringen af det oprindelige Aabenraa har gennem tiden givet anledning til mange teorier. Museumsinspektør Lennart S. Madsen, Haderslev Museum, giver på basis af de mange ærkæologiske udgravninger, det sparsomme kildemateriale og de naturgivne forhold et argumenteret bud på byens tidligste historie.

I årtierne omkring år 1200 opstod langt de fleste af de danske købstæder. Om nogle af disse byers middelalderlige historie er vi godt orienteret, idet der findes et rig-

holdigt skriftligt kildemateriale bevaret, og fordi der i byerne er blevet foretaget et stort antal arkæologiske udgravninger. Men for langt de fleste gælder, at det kun er ganske sporadisk, hvad der vides om deres udvikling og historie igennem de første 2-300 år af deres eksistens. Der er kun ganske få skriftlige kilder til belysning af byens historie bevaret, og de arkæologiske undersøgelser giver kun et spredt og usammenhængende billede af byens udvikling. Dette er i høj grad tilfældet med Aabenraa, men i det føl-

Kort over Aabenraa med de topografiske elementer, der omtales i artiklen. Tegning: Hans Peter Jørgensen, Haderslev Museum.

Johannes Mejers kort over Aabenraa fra 1640. Tallet 19 markerer voldgraven, 20 den ældste kirke og 21 placeringen af Aabenraahus.

gende skal der gøres et forsøg på at beskrive, hvad vi på nuværende tidspunkt ved om byens fysiske udvikling igennem middelalderen.

Opnør Kong Valdemars Jordebog fra 1231 er den første skriftlige kilde, der antyder byens eksistens. Heri omtales for det første, at

På Søndergade 2-4 udgravedes resterne af et bageri, der delvis har befundet sig under åben himmel eller under et stort halvtæg. Her ses en af de store bageovne. Bageriet er dateret til 1300-tallet. Foto: Hans Mikkelsen, Haderslev Museum.

kongen ejede jord i en landsby ved navn Opnør, den landsby hvorfra Aabenraa har fået sit navn, og for det andet nævnes der en toldindtægt fra Rise herred. Betalingen af en sådan told kan kun være sket et sted, hvor varer af en eller anden art er blevet udvekslet. I Rise herred vil det være nærliggende at antage, at dette er sket i en havn, placeret i bunden af Aabenraa fjord.

Navnet Aabenraa betyder »Opnør ved å«, hvilket må tolkes som den del af en landsby Opnør, der lå ved åen. Som i så mange andre tilfælde (f.eks. Haderslev, Grenå, Køge, Holbæk) opstod byen nemlig på jord, der oprindeligt tilhørte en nærliggende landsby. Som det er tilfældet med Haderslev, fik byen også her sit navn efter landsbyen, og da byen havde vokset sig stor, fik landsbyen tilføjet for-

leddet »Gammel« - Gammel Haderslev og Gammel Opnør. Men her hører lighedspunkterne også op. Mens Gammel Haderslevs beliggenhed er kendt, og den endda har bevaret sin kirke frem til i dag, forsvandt landsbyen Opnør hurtigt, og det vides ikke længere, hvor den lå placeret. Selve stednavnet Opnør menes at betyde »åben strandbred«, hvilket vel må tydes derhen, at landsbyen skal søges i nærheden af fjorden. Landsbyens bønder har dyrket området på og omkring den morænelersbakke, hvorpå Aabenraa ligger. På et tidspunkt i den tidlige middelalder etablerede bonden Kol en udflytterlandsby, en såkaldt »torp«, i udkanten af Opnørs ejerlaug - landsbyen Kolstrup. Hvor Opnør lå, er straks mere uklart. Der gives flere mulige placeringer, men i en nøjere gennemgang af

det tilgængelige kildemateriale har H. V. Gregersen kunnet argumentere for, at den mest sandsynlige placering må være på selve den banke, der i dag danner det centrale Aabenraa, området mellem Sønderport og Nørreport, Nygade og H. P. Hanssensgade. På trods af adskillige arkæologiske undersøgelser er det dog endnu ikke lykkedes at finde spor efter denne landsby.

Opnør ved å

Som nævnt må det ældste Aabenraa være opstået i årtierne op imod år 1200. Denne antagelse bygger ikke på skriftlige kilder og desværre endnu heller ikke på arkæologiske fund, men udelukkende på en sammenligning med langt størstedelen af de danske købstæder, hvorom der vides noget nærmere om tidspunktet for deres opståen. Anden halvdel af 1100-tallet var den store bydannelseperiode i Danmark. Der er intet, der tyder på, at Aabenraa skal opfattes anderledes end flertallet af danske købstæder. Den er, som stort set alle andre byer, der er dannet i denne periode, anlagt ved Østersøen og må således have haft handelen over havet som en væsentlig del af sin forudsætning. Denne handel tog først for alvor fart fra midten af 1100-tallet, bl.a. efter anlæggelsen af Lübeck. Det er først fra denne periode, at der blev behov for byer langs den danske Østersøkyst.

Første gang købstadens navn nævnes direkte er i et dokument fra 3. maj 1257, hvori kong Kristoffer 1. giver munkene i Løgumkloster toldfrihed, hvis de med deres skibe skulle anløbe »vor havn i Aabenraa eller nogen anden havn indenfor vort riges grænser«. Det er karakteristisk, at det er havnen, der nævnes, og byen Aabenraa var fra første færd knyttet til havnen på samme måde som alle andre byer ved havet. Det var havnen, der var livsnerven.

Det er endnu ikke lykkedes at fin-

de arkæologiske spor efter det ældste Aabenraa, men navnet antyder, at den ældste del bør søges i nærheden af Mølleåens udløb i fjorden, i området syd og øst for Sønderport. Skibene har her kunnet lægge til i selve åen eller ved bredden af fjorden, og langs med havnen har der ligget et område med huse og værksteder hovedsageligt forbeholdt håndværkere og efterhånden også købmænd.

Er denne antagelse rigtig, må der have været to adgangsveje til havnen, nemlig Søndergade og Skibbrogade, mens Fiskergade og Gildegade dannede et vejforløb langs havnen, Aabenraas middelalderlige havnegade. Midt i dette område ligger Sønderport som byens ældste torveplads. Fundene fra de to eneste arkæologiske undersøgelser i denne del af byen, nemlig på grundene Søndergade 2-4 og Søndergade 10, viser da også, at denne del af Søndergade lå i udkanten af den ældste by. De to grunde synes nemlig først at være blevet bebygget i begyndelsen af 1300-tallet, godt 100 år efter at Aabenraa må være opstået.

Den ældste kirke

Den nye by skulle naturligvis have en kirke. Den ældste kirke i »Opnør ved å« må være anlagt samtidigt med eller ikke lang tid efter, at byen opstod, og naturligvis blev den placeret i nærheden af havnen og torvet. Der findes ikke længere nogen kirke i den ældste del af Aabenraa, men i organist Claus Møllers bykronik fra 1620 nævner han, at den ældste kirke lå ved Skibbrogade, på venstre hånd når man gik ned mod Skibbroen. På Johannes Mejers kort over Aabenraa fra 1648 er kirken afsat nord for Skibbrogade, og Pontoppidan omtaler i Danske Atlas fra midten af 1700-tallet den samme kirke og nævner, at kirken var indviet til Sct. Knud.

Der er endnu ikke arkæologisk fun-

Rester af et træbelagt fortov fundet på Storetorv i forbindelse med kloakeringsarbejde. Fortovet er anlagt i 1400-tallet. Foto: Lars Mortensen, Haderslev Museum.

det spor efter denne kirke, men allerede Pontoppidan omtaler fund af knogler og kranier, ligesom det omtales i en beskrivelse af Aabenraa fra 1764. I forbindelse med anlæggelsen af fjernvarmeværket i Humlehaven umiddelbart nord for Skibbrogade i 1958 omtales fund af skeletter. Middelalderlige begravelser uden en kirke er utænkelig, så der er næppe nogen tvivl om, at det er her, fundamentene efter Aabenraas ældste kirke skal søges. Sandsynligvis har den stået tæt ud imod gaden, altså et sted på grundene Skibbrogade 5-9, med kirken og kirkegården liggende hovedsageligt, hvor huse- ne i dag står. Hvordan kirken har set ud, vides der intet om, og det er også meget usikkert, hvor længe den fik lov at blive stående. Men den har åbenbart stået så længe, at Claus Møller og Johannes Mejer har haft mulighed for at kende den.

Allerede i midten af 1200-tallet blev

der bygget en ny kirke i Aabenraa. Den blev ikke anlagt i nærheden af havnen, men derimod på toppen af bakken, adskillige hundrede meter nord for byen.

Flere forfattere har ment, at den nye kirke, der blev viet til Sct. Nicolai, skulle ligge på tomten af en ældre trækirke, der oprindeligt var sognekirke i landsbyen Opnør. Der er dog aldrig fundet spor efter en sådan kirke, hverken ved udgravninger under den nuværende kirkes gulv, eller ved de arkæologiske undersøgelser, der i årenes løb har været foretaget omkring kirken. Der nævnes heller ikke nogen kirke i Opnør i de eksisterende kilder, og det er i høj grad tvivlsomt, om man overhovedet har nået at opføre nogen sognekirke i landsbyen, før der af helt andre grunde blev opført en kirke i tilknytning til den lille handelsplads ved fjorden. Langt de fleste af vore sognekirker er netop opført i årtierne omkring 1200,

og meget tyder på, at Aabenraa sogn fra starten har omfattet både et by- og et landsogn, og at den ældste sognekirke var den nu forsvundne kirke i området nord for Skibbrogade.

Forklaringen på den nye kirke skal snarere søges i byens udvikling fra handelsplads til købstad. Da byen i løbet af 1200-tallets første halvdel voksede til, har den »gamle« kirke efterhånden ikke længere kunnet opfylde kravene til en moderne købstadskirke. I stedet for at ombygge den gamle kirke på sin oprindelige plads, som man eksempelvis på samme tid gjorde det i Haderslev, har man valgt at opføre den nye, moderne og sikkert meget større kirkebygning på et helt nyt sted. Man opnåede dermed flere fordele. Man havde for det første en stående kirkebygning, mens byggeriet foregik, og man havde for det andet »fremtidssikret« byens udvikling ved at

placere kirken et sted, hvor byen nødvendigvis måtte vokse hen, nemlig ud ad Storegade. Byen kunne nemlig ikke vokse i andre retninger. Syd for Mølleåen lå et stort fugtigt mose- og engareal, hvor der ikke kunne bygges. Mod øst lå fjorden, og mod vest ejedes jorden sandsynligvis af kongen. Det var nemlig her, den kongelige borg blev placeret. Om man så har skaffet jord til den nye kirke ved at nedlægge landsbyen Opnør, eller om området på toppen af bakken lå ubebygget hen, kan kun kommende arkæologiske undersøgelser afgøre.

Ikke lang tid efter at Sct. Nicolai kirke var færdigbygget, må byen have fået sin første borg. Anden halvdel af 1200-tallet synes at være den periode, hvor kongen og hertugen lod opføre borge ved deres byer (f.eks. Tønder, Kolding og Ribe), og det gælder sandsynligvis også for Aabenraa. Umiddelbart vest for det nu-

*Den store voldgrav tegner sig i den stive lerjord i forbindelse med et byggeri langs Sct. Nicolai Gade.
Foto: Lennart S. Madsen, Haderslev Museum.*

I det skarpe solskin ses nederst i profilen den oprindelige skelgrøft, der fra engang i 1200-tallet markerede grænsen mellem byen Aabenraa og kongens borg. Grøften kom senere til at danne skel mellem Vestergade 2 og 4. Foto Lennart S. Madsen, Haderslev Museum.

værende Storetorv begyndte borgens område, der muligvis var identisk med det område, kongen ifølge Kong Valdemars Jordebog ejede i Opnør. Her, omkring krydset Vestergade/Nygade, blev landsherrens borg Aabenraahus bygget. Der er endnu ikke fundet arkæologiske spor efter selve borgen, men på Johannes Mejers bykort er den markeret på dette sted, og ved en udgravning øst for Nybro er der fundet en voldgrav, der synes at have været en del af voldgravssystemet omkring borgen.

Inden for de samme årtier må uden det spedalskhedshospital, der omtales første gang i Knud Snubbes testamente fra 1279-83, være blevet bygget. I sit testamente betænker han hospitalet i Aabenraa med en pengegave. Disse hospitaler, der i begyndelsen hovedsa-

geligt tjente til at isolere spedalske fra omverdenen, blev normalt placeret i byens udkant, men altid i nærheden af en hovedfærdselsåre, så de forbigående havde mulighed for at give almisser til hospitalet. Hospitalet i Aabenraa blev placeret i nærheden af hovedvejen mod Haderslev og Løjt. Dets placering skal søges i området ved gaden Jørgensgård. Her ligger der et areal, der på gamle kort kaldes »Kirkegårdsløkke«, og her er der ved en mindre arkæologisk udgravning på grunden Jørgensgård 1 i 1929 fundet middelalderligt murværk, sandsynligvis fra en teglovn, der kan have hørt til hospitalet. Ligeledes er der ved flere lejligheder her fundet begravelser på grundene nr. 17 og 33. Inden for et indhegnet område lå her beboernes boliger, en kirke og en kirkegård.

Da Aabenraa i 1335 fik sin stadsret, eller vel snarere fik bekræftet og udvidet en nogle årtier ældre stadsret, stod byen fuldt udbygget med havn, markedsplads, kirke, spedalskhedshospital og en nybyget borg. Men byen blev aldrig stor nok til økonomisk at kunne bære et tiggermunkeløster, og meget tyder da også på, at byens udvikling nærmest gik i stå ved denne tid. Drømmen om, at byen skulle vokse mod nord og efterhånden komme til at indbefatte Sct. Nicolai kirke, blev efter alt at dømme ikke til virkelighed i løbet af middelalderen. Arkæologiske undersøgelser på Storetorv samt på begge sider af Vestergade har i hvert fald vist, at byen først nåede hertil i løbet af 1300-tallet. I slutningen af dette århundrede satte man så at sige en bom for byens udvikling mod nord, idet der blev anlagt en kanal, der forbandt voldgravene omkring Aabenraahus med fjorden. Da denne godt 20 m brede og mere end 4 m dybe kanal blev gravet engang i slutningen af 1300-tallet, blev den anlagt på en sådan måde, at byen og kirken blev skilt fra hinanden.

Anlægelsen af kanalen skal sandsynligvis ses i sammenhæng med bygningen af en ny, stor mølle ved Mølleåen i forbindelse med borgen Aabenraahus. For at etablere en kraftig mølle måtte der også en ordentlig opstemning til, en opstemning, der skabte mølledammen vest for Aabenraahus. Vandet fra denne mølledam har man samtidig kunnet anvende til at nyanlægge eller forbedre et voldgravssystem omkring borgen og samtidigt skabe en afgrænsning af det egentlige byområde mod nord. Dette var det eneste sted, hvor byen ikke var ordentligt afgrænset. Mod syd fandtes Mølleåen, mod øst fjorden, mod vest Mølledammen, men mod nord var der ingen naturlig afgrænsning. Ved arkæologiske undersøgelser i området syd for Rådhusgang er graven blevet påvist. Det har samtidig kunnet doku-

menteres, at det opgravede fyld fra voldgraven er blevet anvendt til kunstigt at hæve terrænet mellem Vestergade og graven med godt en meter. Under dette metertykke lerlag findes middelalderlige kulturlag, der kan dateres til 1300-tallet. Graven er altså først anlagt i anden halvdel af 1300-tallet, i øvrigt ikke anderledes end de fleste andre af de grave, der findes rundt omkring i vore middelalderlige købstæder. Den store voldgrav nord om Haderslev er således anlagt mellem 1410 og 1420. Derimod er det endnu ikke lykkedes, trods adskillige arkæologiske undersøgelser, at påvise nogen form for middelalderlig aktivitet i området nord for Rådhusgang. Alle hidtil påtrufne bebyggelsesspor i dette område synes først at stamme fra 1500-tallet eller senere.

I henhold til Claus Møllers bykronik fra 1620 var området mellem kirkegården og graven nord om selve byen i middelalderen optaget af forskellige bygninger tilhørende de præster, der var tilknyttet kirken. Claus Møller giver en detaljeret beskrivelse af placeringen af de enkelte præsters boliger, hvoraf det indirekte fremgår, at adskillige af dem endnu eksisterede på hans tid og blev beboet af sognepræsten, kapellanen samt andre navngivne personer. Desuden videregiver Claus Møller oplysningen om, at præsterne havde opført deres kalendehus (et hus opført til et særligt middelalderligt præstelaug) længst mod syd på deres område, tæt ved byens grav. Kalendehuset blev efter reformationen anvendt først som gildehus og senere som rådhus, indtil det brændte i 1610.

Ingen af disse bygninger har endnu givet sig til kende arkæologisk. Det har derimod en anden voldgrav, der også omtales af Claus Møller. Han skriver: »I begyndelsen for 2 eller 300 år siden havde disse marianere (præster) hele kirkebanken indtil stadens vold syd for rådhuset i deres besiddelse, hvorfor de også havde

omsluttet dette deres retsområde, kirken medregnet, med en vold og en grav nord for kirken, af hvilken spor endnu kan tages i øjesyn i nævnte borgmesters humlehave«. Eksistensen af denne voldgrav har været kendt langt op i tiden, og den er da også blevet iagttaget ved forskellige gravearbejder i området ved Store Pottergade nord for kirken. Placeringen af en grav i dette område har givet anledning til adskillige teorier bl.a. om, at der før byens tid skulle have ligget en borg på toppen af bakken, samt om et særligt forsvarsanlæg til beskyttelse af kirken, der lå ensomt uden for byen. Arkæologisk er voldgraven blevet påvist en enkelt gang på Mutter Stahlboms Plads. Ved den lejlighed lykkedes det at fastslå, at graven var 8-9 m bred og godt to m dyb med en u-formet profil og stejle kanter. Langs den sydlige rand fandtes enkelte nedrammede egepæle, hvoraf en enkelt dendrokronologisk kunne dateres til ca. 1485. Nu kan pælene været nedrammede som en senere kantsikring af graven, men da der ikke fandtes meget nedskredet undergrundsmateriale bag pælene, er graven øjensynlig ikke meget ældre end pælene. Dateringen til slutningen af 1400-tallet synes ikke på nogen måde at kunne antyde, at graven primært har skulle tjene et forsvarsmæssigt formål. Snarere skal man måske se den som en markering af en udvidelse af det egentlige byområde. Fra selve bygravens anlæggelse var det ved at gå over denne, at man kom ind i den egentlige by og skulle betale told af sine varer. I forbindelse med en udvidelse af byen ud over bygraven har man måske fundet det praktisk også at flytte markeringen af byens grænse mod nord og har derfor besluttet sig for endelig at inddrage byens kirke i det egentlige byområde.

Grunden til, at byen først meget sent begyndte at udvikle sig mod nord, ud over kanalen, skal nok primært ses i an-

læggelsen af Brundlund Slot i begyndelsen af 1400-tallet. Det er sandsynligvis dronning Margrethe, der tog initiativ til det nye slot, men det blev først færdigbygget under Erik af Pommern. Af dette oprindelige Brundlund er der dog ikke meget bevaret i det nuværende slot, hvis bygninger hovedsageligt stammer fra 1500-tallet. Da det nye slot stod færdigbygget, var der ikke længere brug for den gamle middelalderlige borg, der blev nedrevet, hvorefter dele af dens område blev overgivet til byens borgere som byggegrunde. Dette betød, at byens udvikling i 1400-tallet, der økonomisk var en betydeligt bedre periode end det foregående århundrede, kunne finde sted vest for Søndergade og Storetorv. Der var ingen pladsproblemer syd for voldgraven og derfor ingen grund til at flytte over på den anden side af voldgraven, før byrummet så at sige var udfyldt.

En af de nye gader, der blev anlagt i forbindelse med opførelsen af Brundlund Slot, var Slotsgade, der via en dæmning ledte trafikken fra byen ud til slottet, ligesom nedrivningen af den gamle middelalderlige borg skabte mulighed for at etablere et par nye gader, der passende fik navnene Nygade og Nybro. I disse områder foregik Aabenraas udvikling i løbet af 1400-tallet, og det var først med middelalderens slutning, at byen tog springet over voldgraven og inddrog selve morænelersbakken med kirken i byrummet.

I dag er det hovedsageligt denne »nye« del af byen, man forbinder med Aabenraa, det er her gågaden og størstedelen af bebyggelsen er placeret. Også den gamle havn, der var livsnerven i den middelalderlige by, er bebygget og glemt. Måske skulle man gøre en ekstra indsats for at finde sporene efter den oprindelige havn netop i disse år, hvor Aabenraa søger at fokusere på sin storhedstid som søfartsby i de århundreder, der fulgte efter middelalderen.

Frederikskogene og Margrethe-kog

Af LORENS HANSEN

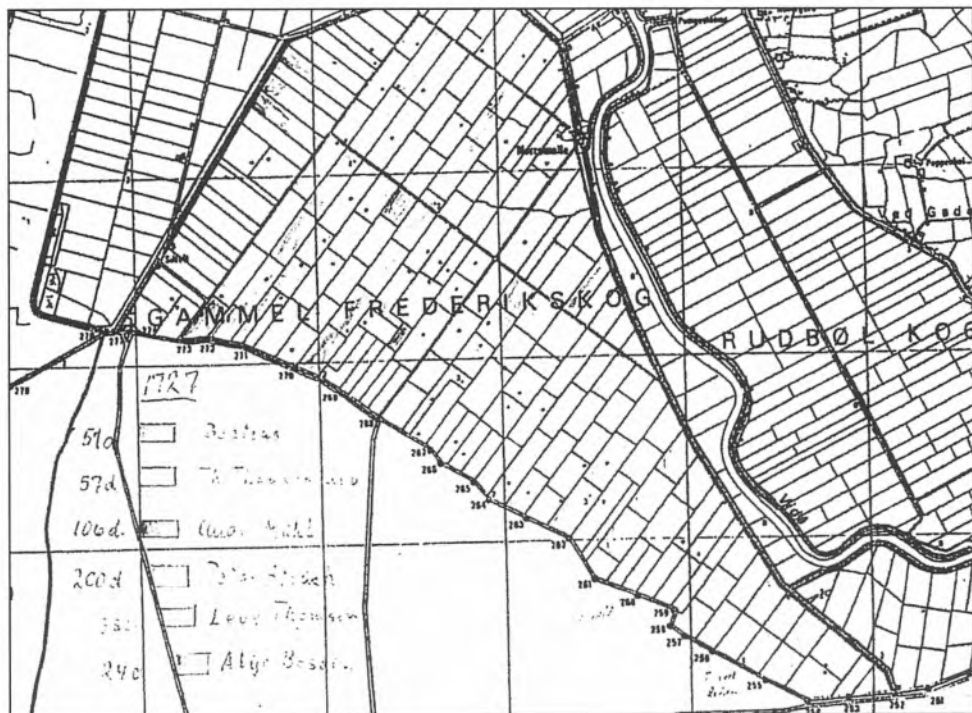
De to oktrojerede koge Gammel Frederikskog og Ny Frederikskog indtog oprindeligt en administrativ stilling, der kan sammenlignes med godsernes, med bl.a. egen jurisdiktion og politimyndighed. Lorens Hansen redegør her for kogenes ejendomsræssige forhold frem til i dag.

Indledning

Marsken ved Tønder udgør et samlet område på 10.000-12.000 ha. Den er opstået gennem mindst tusinde års stadige ændringer og tilvækst ved kysten langs va-

dehavet. Og udviklingen med dannelse af nyt forland fortsætter. Marsken har været beboet langt tilbage i middelalderen. Det første havdige på det nuværende danske område blev bygget i 1556. Bygherren var hertug Hans, som pålagde beboerne i marsken at gennemføre arbejdet. Jordejerne i de enkelte koge blev pålagt den fremtidige vedligeholdelse af havdiget og afvandingsanlæggene.

Det var landsherren, som ejede alle rettigheder til stranden og nydannet forland. Fra slutningen af 1500-tallet be-

Matrikelkort fra 1727 med angivelse af de seks største jordejere. Havediget, veje og afvandingskanaler var fællesejendom for interessenterne.

I 2001 foretog Haderslev Museum en udgravning af Inspektørværftet i Gammel Frederikskog. Værftet blev anlagt i slutningen af 1600-tallet eller begyndelsen af 1700-tallet umiddelbart efter digebyggeriet i 1692. Under udgravningen blev der fundet spor efter gårdens bygninger og en brønd. Foto: Haderslev Museum.

gyndte hertugen at afgive rettighederne til benyttelse og inddigning af forlandet. Der blev udstedt oktrojer, dvs. privilegier, der beskriver interessenternes rettigheder og forpligtelser. I det nuværende danske område findes en oktroj for Frederikskog fra 1690 og en oktroj for Rudbølkog fra 1712.

Fra 1956 afgav Frederikskogene ejendomsretten til forlandet. Det fremskudte dige fra 1982 blev bygget og ejes af Sønderjyllands amt. Anlægget blev betalt af staten og andre offentlige midler. Vedligeholdelsen betales af Sønderjyllands amt.

Gammel Frederikskog

Gammel Frederikskog blev inddiget i 1692. Oktrojen (kongens privilegium) blev underskrevet den 15. oktober 1690

af hertug Christian Albrecht på Gottorp. Han afgav og overdrog retten til inddigning af forlandet ud for Horsbüllherred og Brunotteskog til interessenterne.

Jorderne blev overladt som ejendom til interessenterne, deres arvinger og efterfølgere. Jorderne kunne pantsættes, bortgives, testamenteres eller sælges uden myndighedernes indblanding. Til rettighederne blev også medregnet alle fremtidige tilgroede landområder, som skulle tilhøre ejerne i den (da) nye kog. Jorderne blev overtaget fri og frank uden nogen afgifter og pålæg de første 17 år. Derefter skulle der årligt betales en halv rth. af hver demat (4926 m²) landbrugsjord til det fyrstelige kammer. Arealer til diger, veje og vandløb var dog fritaget for afgiften.

De første 17 år kunne kvæg, korn og

andet sælges uden told og licenser. Hvad der var behov for i denne kog, måtte frit indføres. Det blev tilladt interessenterne, deres arvinger og efterkommere at opstille vind- og hestemøller uden for, på og inden for digerne og udnytte dem til fri malen, brygning og bagning. De kunne have herberg, bygge gårde og stalde samt drive andet håndværk, købmandskab og erhverv uden afgifter og vederlag. Jordarealerne skulle interessenterne selv fordele ved lodtrækning, så enhver fik sin del på en rimelig måde.

Interessenterne var hovedsagelig købmænd og embedsmænd fra Tønder, samt en del mindre jordbrugere i Horsbüllherred. Den største ejer var kniplehandler Peter Struck i Tønder med 213 demat jord. Provst Kenckel fik 105 demat. På hans grund blev anlagt et stort værft og opført gården Kenckelhof. Gården var beboet til omkring 1740 og blev derefter nedbrudt. Den næststørste ejer var Peter Thomsen fra Rudbølgård med 130 demat. Hans søn Thomas Thomsen byggede værftet og gården, der senere blev kaldt »Inspektørværftet«. Her boede slægtens og handelsmanden Peter Jacobsen i mange år. Fra 1816 til 1848 boede kogsinspektør Hans Heinrich Brodersen på gården. Den fjerdestørste ejer var herredsfoged Fedder Lundten i Højer med 86 demat. I alt var der 43 jordejere med tilsammen 1.202 demat græsningsjord. Interessenterne er de til enhver tid værende ejere af anvendelig jord.

De nye ejere fik bevilget udstrakt selvstyre. De, der ejede 60 dermat i kogen, var hovedparticipanter. Kogen blev styret af kogsinspektøren, hovedparticipanterne og to rådmænd. I 1860 var der tre hovedparticipanter, senere flere. I kogen gjaldt Ejdersteds landsret. Det betød bl.a., at kogsbestyrelsen havde politi- og retsmyndighed. Bestyrelsen skal sørge for diger, veje, vandløb, skolevæsen og andre fælles anlæg. Oktrojen blev bekræf-

tet (konfirmeret), når der kom ny regent. Det er sket i 1695, 1710, 1712, 1727, 1732, 1747, 1767, 1814, 1841 og 1854.

Repræsentanter for den Kongeligt oktrojerede Frederikskog indsendte den 30. september 1857 en ansøgning om inddigning af det foran kogen beliggende forland og approbation af kogens oktroj. Den 24. marts 1859 godkendte ministeriet ansøgningen tillige med en plan for digelinie, digeprofil og slusebyggeri, der var udarbejdet af kaptajn von Carstensen. Amtmand Reventlow for Tønder amt, der også var overdigegreve, sendte den 5. april 1859 forordningen til kogsinteressenternes efterretning og videre foranstaltning. Af forordningen fremgår:

1. Den Oktroj, der blev tildelt interessenterne i Frederikskog den 15. oktober 1690, betragtes som gyldig for den nye kog, der opstår ved den planlagte inddigning, i samme omfang som for den gamle kog, for så vidt oktrojen ikke er ændret ved senere almindelige love og forordninger, så at det forland foran kogen, der nu skal inddiges, bliver kogsinteressenternes ejendom.

2. Hvad angår det slusebyggeri, der står i uadskillelig forbindelse med inddigningen, så skal der kun opføres en kombineret sluse, som skal indrettes i overensstemmelse med de krav, der er opstillet i den skriftlige erklæring fra kaptajn von Carstensen af 20. januar d.å., og som Rudbøl-Sydvesthørns generalvandløsningskommune har erklæret sig indforstået med. Med hensyn til materialet til den nye sluse har det kongelige ministerium måttet anse det for ønskeligt, at slusen bygges af sten i stedet for af træ; på dette område overlades dog valget til Frederikskogene.

Ny Frederikskog

På dette grundlag begyndte man i 1859 inddigningen, som blev afsluttet i 1861. Det nye havdige gik i en snorlige linie

Indkaldelse til Lodtrækningen over det nyinddigede Frederiks Koggs Forland,

til 25de Mai 1861, Kl. 10, i Lønder.

Efterat Frederiks Koggs nyinddigede Land af de hertil valgte udenfogs Boniteringsmand nu er boniteret og af Landmæslerne opmaalt, saa er der nu ansat Termin til Lodtrækning over dette Land til

Lønsdagen den 25de Mai d. A., som er Lønsdagen næst efter Pinte, Kl. 10 om Formiddagen i „Stadl Copenhagen“ i Lønder, og indkaldes herved Interessenterne til bemeldte Dag og Tid personligen eller ved legitimeret Fullmægt at give Møde og trække deres Løb, for at der rejster Opbelyngen snarest muligt kan finde Sted.

Udbliiver en Interessent, vil hans Løb blive trukket efter Koggs Forudsætning, og det ham eilsaltede Land blive ham assat i det Slag, hvor hans Nummer efter den stete Lodtrækning falder.

Inspektoratet for den octroyerede Frederiks Kog i Lønder den 16de Mai 1861.

Aufforderung zur Verloosung des neu eingedeichten Friedrichs- Koggs-Forlandes

zum 25 Mai 1861, 10 Uhr, in Lønder.

Nachdem das neu eingedeichte Land des Friedrichs-Koggs von den dazu erwählten, nicht im Kogge ansässigen Taxirungsmännern nun bonitirt und von Landmessen vermessen ist, so ist nun der Termin zur Verloosung dieses Landes angefest zum

Sonnabend, den 25. Mai d. J., als am Sonnabend nach Pfingsten, Vormittags 10 Uhr, in „Stadl Copenhagen“ in Lønder, und werden hiermit die Interessenten aufgefordert, am gedachten Tage und zur bestimmten Zeit entweder persönlich oder durch Vollmacht zu erscheinen, um ihr Loos zu ziehen, damit darnach die Antheilung bald möglichst Statt finden kann.

Bleibt ein Interessent weg, wird sein Loos nach Veranfassung des Koggs gezogen werden, und das ihm zufallende Land wird ihm in dem Schlage, in welchen seine Nummer nach der geschehenen Verloosung fällt, angefest werden.

Løndern im Inspektorat des octroyirten Friedrichs-Koggs den 16. Mai 1861.

H. C. Refslund.

Indkaldelse til lodtrækning den 25. maj 1861.

fra Siltoft ved det gamle Viddingherreds nordvestlige hjørne til Højer Klev. Byggherren var kogsbestyrelsen med kogsinspektør Refslund i spidsen og med digegreve Nissen fra Tønder som tilsynsførende.

Sommeren 1859 byggede man Kaidiget (et lavt beskyttelsesdige) på forlandet med en fuld længde på 1.400 roder (ca.

7.000 m). Arbejdet beskæftigede ca. 300 mand i godt to måneder. Dette dige led imidlertid skade under stormfloder i august 1859, marts 1860 og pinsen 1860. Diget måtte derfor istandsættes flere gange.

Stenslusen blev bygget af bygmester J. F. Weise fra Husum. Bygningen blev påbegyndt i september 1859. Den 25. maj

1860 blev der afholdt en slusefest, og i december 1860 stod slusen færdig. Prisen var 130.000 rth. (rigsthaler), hvoraf afvandingsselskabet betalte 60.000 rth., Tønder by 5.000 rth. og Højer flække 4.000 rth. Slusen har en gennemsejling på 25 fods bredde med gangbro over samt to sideløb på hver 10 fod.

Havdiget blev bygget sommeren 1860 med færdiggørelse og enkelte reparationer i foråret 1861. Digebygningen blev udliciteret i stykker á 20 roder (ca. 104 m), i alt 64 enheder. Der deltog 18 entreprenører, idet hver stod for et eller flere stykker. Diget blev fremstillet som håndarbejde med brug af hestekøretøjer, trillebøer og af materiale opgravet uden for diget. Diget blev beklædt med græstørv, afskåret hovedsageligt inden for diget. I alt var der beskæftiget ca. 3000 arbejdere i løbet af anlægsperioden 1860-1861. Arbejderne boede i området og måtte ikke forlade kogen uden polititilladelse. Havdiget kostede 221.836 rth.

Kogsbestyrelsen besluttede at anlægge en vej parallelt med havdiget og 120 roder (ca. 628 m) øst for diget og derefter for hver 120 roder. Der blev anlagt tre tværveje. Langs vejene og midt mellem vejene blev der gravet afvandingsskanaler, der forsynedes med sieler ved udløb i Vidåen. Siele er betegnelsen for en mindre vandingssluse. Disse anlæg blev udført af kogen og udgør endnu det eksisterende vej- og afvandingssystem. Over Vidåen blev i 1861 bygget en kørebro, der var forsynet med en broklap, som kunne åbnes for skibsfart. Broen kostede 4.798 rth.

Alle anlæg var færdige og regnskabt afsluttet den 12. oktober 1861. Inddigningen med sluse kostede 455.125 rigsdaler. Heraf modtog kogen 69.000 rigsdaler som tilskud til den nye sluse. Restbeløbet på 386.125 rigsdaler blev betalt af jordejerne i Ny Frederikskog efter arealets størrelse, idet vej og vandløb var

fritaget. Det betalingspligtige areal blev opmålt til 1744 demat. Udgifterne blev fordelt således:

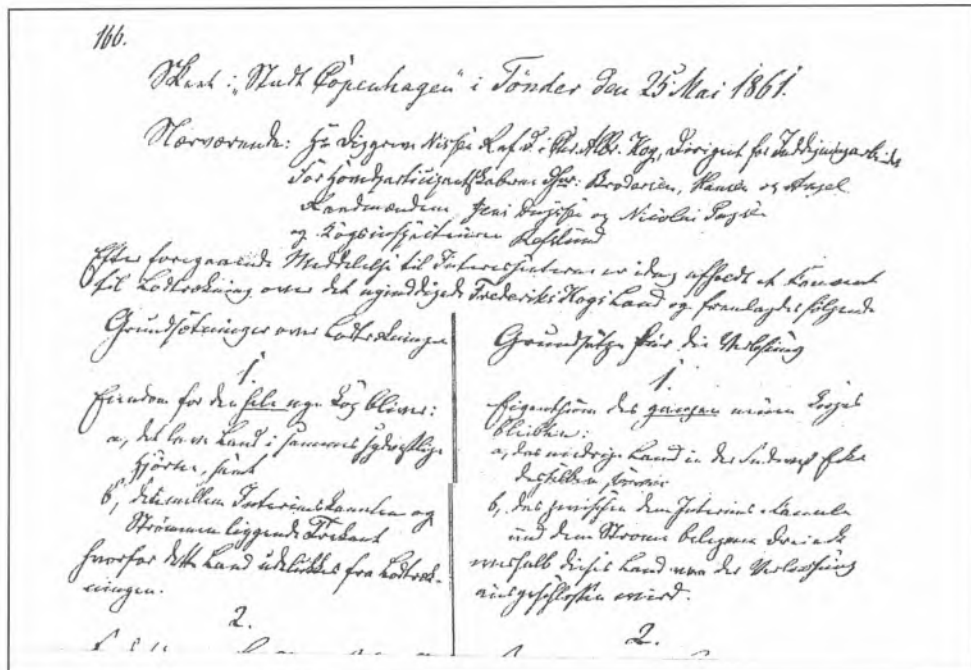
Frederikskog - 327.449 rigsdaler
Den kongelige regering - 38.865
Treherredskogene - 10.024
Møgeltønderkog - 6.736
Rudbølkog - 2.751
Viding herred - 247

Frederikskogenes andel blev betalt dels af opsparat kapital og dels af nye lån. Disse lån blev tilbagebetalt i løbet af de 17 skattefrie år.

I maj 1861 blev jorderne fordelt mellem alle, der havde rettigheder i den nye Frederikskog. Først udlagde man de arealer, som regeringen og de øvrige koge havde krav på. Dernæst fordelte man resten af jorderne ved lodtrækning mellem samtlige jordejere i den gamle Frederikskog. Arealet syd for Højer indtil Vidåen og Sejersbæk tilhørte på forhånd Landes Herrenschaft, dvs. regeringen. Desuden fik regeringen et areal ved Højer-Rudbøldiget nord for den gamle Højer sluse, i alt 175 demat.

I de følgende år opstod der en retsstrid om disse arealer, idet Højer bønderkommune gjorde krav på arealet. Kommunen havde hidtil haft brugsretten til området. Det var rent faktisk matrikuleret 1844 efter det danske system, som en del af bønderkommunens jord. Bønderkommunen tabte imidlertid retssagen ved overretten i Flensborg og mistede dermed rettighederne til jorden. Senere blev der afgivet 3 demat til den ny slusemesterbolig og 1 ½ demat til havneplads for Højer flække.

Det gamle havdige mellem Højer og Rudbøl tilhørte henholdsvis Møgeltønderkog og Treherredskog. De havde vedligeholdelsespligten og oprindelig også retten til forlandet. Fra 1853 foretog en overenskomst om udlejning af forlandet foran Højer bønderkommune og foran Treherreds dige. Møgeltønderkog havde ingen overenskomst, og den fik til-

Kopi af side i konventprotokollen den 25. maj 1861. Lokallhistorisk arkiv i Højer.

delt forlandet foran sin del af det gamle dige ved Sejersbæk til Vidåen. Der var 33 demat, som staten gjorde krav på, men retten for Møgeltønder-Ballum Birk tilkendte Møgeltønderkog ejendomsretten.

Treherreds kog ejede oprindeligt forlandet foran deres del af Højerdiget. I 1789 indgik man en overenskomst med Frederikskog om Lille Vade. Det er arealet mellem Højerdiget og Generalstrømmen, gående fra Rudbølkogdiget til Højer sluse (det gamle afløb fra Højerkog). Lille Vade skulle tilfalde Frederikskogen. Til diget hørte et 18 roder bredt (ca. 90 m) spadeland som en del af diget. I 1860 blev det aftalt, at spadelandet fremover kun skulle være 15 roder bredt. Til gengæld skulle Treherreds kog have kompensation og deltagelse i lodtrækningen om jorden i

den ny kog. Treherreds kog fik tildelt 21 demat mellem Højerdige og Vidåen. Ved lodtrækningen i 1861 fik de lod nr. 35 med 24 demat, så deres samlede areal blev 45 demat.

Rudbølkog og Viding herreds kog gjorde også krav på en andel af det ny inddigede areal. Dette blev afvist ved en voldgiftskendelse. De fik alene tillagt en del af deres spadeland som afgiftspligtigt areal. Rudbølkog fik 12 demat og Viding herred 1 demat.

Resten blev fordelt ved lodtrækning mellem samtlige jordejere i Gammel Frederikskog. Lodtrækningen fandt sted den 25. maj 1861 i Tønder efter annoncering og indbydelse. Grundlaget for lodtrækningen blev indført i kogsprotokollen. Grundsætningen er udformet i punkter og indført parallelt på såvel dansk

som tysk. Efter drøftelse af disse punkter blev protokollen underskrevet af samtlige 73 jordejere eller deres stedfortrædere. Derefter foretog man lodtrækning, hvor de største jordejere trak først. Resultatet blev indført i protokollen med navn og udtrykt lodnummer. Protokollen blev underskrevet af digegreven og kogsbestyrelsen. Lodnumre og arealstørrelse er gengivet på et nyfundet kort. Tønder museum modtog i 1994 det ældst kendte kort med opmåling af arealerne i 1861. Kortet er tegnet på lærred og med teksten på tysk. Det er formodentlig tegnet af landmåler P. Dethlefsen, som kogen havde antaget til opmålingen. Kortet viser arealgrænser med lodnumre. På kortets rand er anført navne på samtlige jordejere med angivelse af lodnummer og arealstørrelse, angivet i demat og qv. roder. På randen er betegnelser og stednavne anført på dansk. Ved enkelte lodder er anført en bogstavbetegnelse, f.eks. lod 7a og 7b. Det betyder, at samme person, her Jens Duyssen, har trukket for enkefru Anne Christine Brodersen og hendes datter Anne Marie Brodersen.

Som anført i betingelserne overtog de nye ejere straks deres nye arealer. Den største lodsejer var C. R. P. Angel på Bjerremark. Han trak lod nr. 10 med 130 demat og 85 roder. Arealet ligger lige bag det nye havdige og støder op til Vidåen. Det første år lod han opføre nye stalde og lader ved Vidåen og med vejadgang langs havdiget. Hans søn Hans R. Angel overtog gården og opførte i 1878 et stort pompøst stuehus i italiensk renæssancestil og gav gården navnet Hohenwarte. I 1901 nedbrændte de oprindelige landbrugsbygninger efter lynnedslag, og der blev opført nye avlsbygninger.

Den næststørste lodsejer var Tønder Vaisenhus med 111 demat. De trak nr. 61a og 61b, og disse arealer tilhører stadigvæk »Tønderlegaterne«. Den tredjestørste ejer var Cannikhus Fiskus med 86 de-

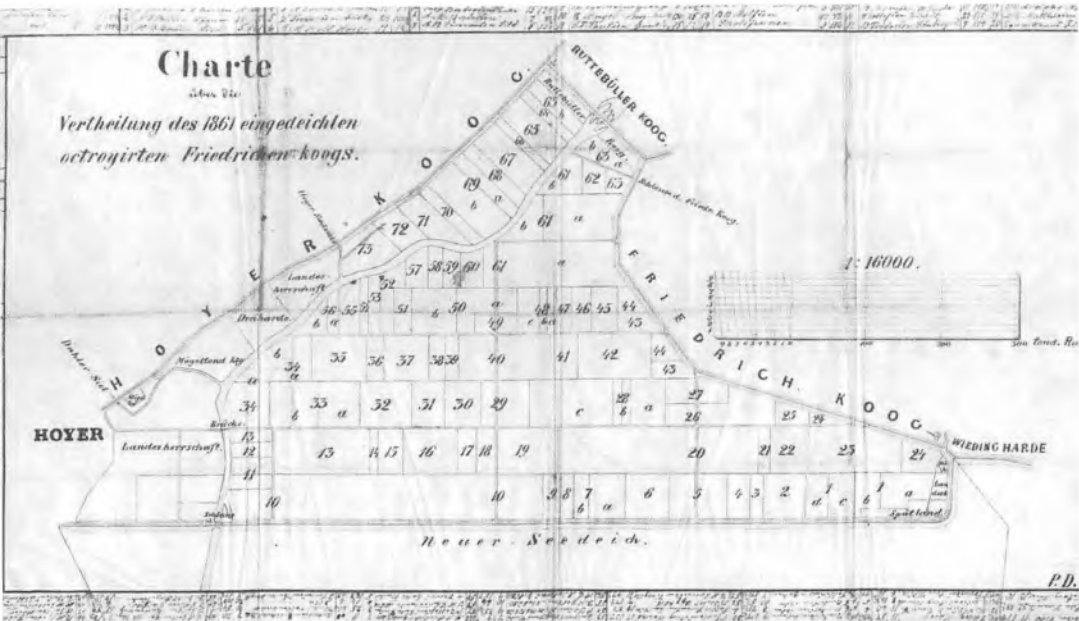
mat. Dette selskab er opløst ved lov. De næstfølgende ejere var fjernere boende landmænd. Resten er relativt små arealer på 3-20 demat. I første omgang blev der kun bygget gården Hohenwarte og et hus på enken Brodersens lod nr. 7. Senere er der oprettet nogle få nye landbrug.

Oktrojen for Gammel Frederikskog gælder også for Ny Frederikskog, og begge koge fik fælles ejendomsret til forlandet uden for det nye havdige. Begge Frederikskoge udgør ét kogselskab med fælles bestyrelse og fælles kogsinspektør. Oprindeligt bestod bestyrelsen af kogsinspektøren og hovedparticipanterne (ejere af 60 demat), hvis antal efterhånden steg til ti. I 1923 blev de nugældende regler for valg til kogsbestyrelsen indført. Nyvalg finder sted hvert fjerde år. Samtlige tinglyste lodsejere med mere end en ha har stemmeret og er valgbare. Der stemmes i inddelte klasser med et medlem for hver påbegyndt 100 ha. Frederikskogene har sammenlagt 1.410 ha. Det giver en kogsbestyrelse på 15-17 personer. Den daglige ledelse forestås af kogsinspektøren bistået af et forretningsudvalg på tre personer.

Landvinding

Efter inddigningen i 1861 blev der påbegyndt forlandsarbejder, dels til beskyttelse af havdiget, dels som aktiv indvinding af nyt land. I 1872 blev der gennemført en ny matrikulering. Havdiget med digefod udgjorde da 92 ha og tilhørte »Deichgenossenschaft zu Friedrichen Koog«. Desuden var der et græsklædt forland på 98 ha, som tilhørte »Gemeinde Friedrichen Koog«. Arbejdet med landvinding blev intensiveret fra omkring 1940.

I 1956 blev der indgået en overenskomst mellem Frederikskogenes kogsbestyrelse og Statens Jordlovsudvalg. I overenskomsten fastslås, at Frederikskogene i henhold til Oktrojen fra 1690 er ejere

Opmåling af den nye Frederikskog 1861. Kortet er angivet med de nye arealgrænser, lodnumre og ejernavne med angivelse af arealets størrelse.

af forlandet på 334 ha. Frederikskogene gav samtidig afkald på de arealer, der fremtidig indvindes uden for det vestlige skel for art. nr. 250, således at Den danske Stat bliver ejer af de landstrækninger, der ligger uden for denne linie, og af de arealer, der gror op eller indvindes her. Til omkostningerne ved en senere inddigning med havdige og sluse bidrager Frederikskogenes forland ved vederlagsfrit til Landbrugsministeriet at afstå 1/3 af det nævnte 334 ha store forland. Tidspunktet for inddigningen afgøres af staten. Overenskomsten er underskrevet af kogsbestyrelsen og tiltrådt af Tønder amtsråd 26. marts 1956 og af Landbrugsministeriet den 23. april 1956.

Margrethe-kog

Lov om det fremskudte dige for Tønder

Marsk blev vedtaget den 8. juni 1977. Det fremskudte dige og Vidåslusen blev bygget 1979-1981 af Sønderjyllands amt. Diget er bygget 1.400 m vest for det gamle havdige fra 1861. Det går fra Emmerlev Klev i nord til landegrænsen og fortsætter på tysk side til Sild-dæmningen. Ved inddigningen opstod Margrethe-kog med et areal på ca. 1.200 ha.

I henhold til overenskomsten fra 1956 blev en tredjedel af det oprindelige forland overdraget fra Frederikskogene til Staten. Frederikskogenes andel af Margrethe-kog blev 244 ha, beliggende samlet vest for det gamle havdige. På landbrugsarealerne blev anlagt markveje, gravet afvandingskanaler og bygget pumpestationer. De 244 ha, som tilhørte Frederikskogene, blev fredet ved fredningsnævnets kendelse af 1. marts 1984 og overfredningsnævnets kendelse af 12.

november 1985. Arealerne skal henligge i vedvarende græs og må ikke beplantes ellererbebygges. Frederikskogene modtog en erstatning for fredningen.

Folketinget vedtog den 12. marts 1988 en lov om beskyttelse af de ydre koge i Tøndermarsken. Loven omfatter bl.a. hele Gammel Frederikskog og størstedelen af Ny Frederikskog. Loven bestemmer, at størstedelen af arealerne skal bevares med eller tilbageføres til vedvarende græs og høj vandstand i kanaler og skelgrøfter om sommeren. Loven gav mulighed for, at der gennemføres en jordfordeling i området. Frederikskogens arealer i Margrethe-kog blev inddraget i denne jordfordeling, der blev afsluttet i 1992. Frederikskogene afgav et samlet areal på 94 ha i Margrethe-kog til staten og modtog 57 ha spredtliggende arealer i Gammel og Ny Frederikskog, samt i Rudbølkog.

Fordeling af jorderne i Margrethe-kog

Lodsejerne i Frederikskogene har altid været klar over, at de var medejere af Frederikskogs forland. Straks efter indigningen i 1981 fremsatte nogle større lodsejere krav om at få udmatrikuleret deres andel af jorden i Margrethe-kog. Tidspunktet for udstykningen blev dog udskudt pga. fredningen i 1984, lov om Tøndermarskens naturbevarelse i 1988 og jordfordelingen i 1992.

Kogsbestyrelsen besluttede på sit møde den 13. september 1994, at grundejere med mere end 15 ha i Frederikskogene kunne få tillagt jord. De mindre grundejere skulle have udbetalt deres andel af jordværdien. Tildeling af jord eller udbetaling af jordværdien skete til den, som var bidragspligtig og tinglyst grundejer i gamle og ny Frederikskogs ejerlav den 1. november 1994. Man vedtog at benytte de samme jordpriser, som var fastsat ved jordfordelingen pr. 1. april 1992.

De 17 største lodsejere fik tillagt og

udmatrikuleret sammenlagt 100 ha. De 180 mindre grundejere fik udbetalt 2.075 kr. pr. ha som deres andel i jordværdien. Desuden blev der solgt yderligere 63 ha af kogens jordarealer. Frederikskogene beholdt selv 43 ha jord i Margrethe-kog.

Afslutning

Privilegier i den gamle oktroj fra 15. oktober 1690 gælder ikke længere. Skattefrihed, selvstyre og retten til nyt forland er nu historie. Det offentlige - Sønderjyllands amt - har overtaget retigheder og forpligtelser ved det nye havdige.

Kogsbestyrelsen fungerede oprindeligt som en selvstændig kommunalbestyrelse med eget retssystem. Den varetog alle ejernes fællesinteresser, herunder vedligeholdelse af veje, kanaler, stemmeværker, sluser, broer og vandmøller. Desuden stod den for skolevæsen og fattigvæsen samt opkrævning af skatter. Disse opgaver er efterhånden overgået til offentlige myndigheder eller andre. Dertil er kommet yderligere regulering gennem fredningsbestemmelser.

Tilbage står, at Frederikskogene stadig har opgaver og forpligtelser. Begrebet Frederikskogene dækker over de til enhver tid værende bidragspligtige og tinglyste grundejere i gammel og ny Frederikskogs ejerlav. Kogene er fortsat ejere af 108 ha, nemlig diget fra 1692 med 19 ha i Gammel Frederikskog, diget fra 1861 med 45 ha i ny Frederikskog samt 43 ha landbrugsjord i Margrethe-kog. Kogsbestyrelsen var og er pligtig til pleje og vedligeholdelse af disse diger. Fællesopgaverne bestyres af og repræsenteres ved kogsinspektøren.

Kilder

Kogsarkiver i henholdsvis Landsarkivet for Sønderjylland og Højeregnsens Lokalhistoriske Arkiv samt digelagets private arkiv i Højer.

Jollmands Gård i Holm på Nordals

En alsisk bondegård genopstår

Af HANNE CHRISTENSEN

I Holm står en gammel slægtsgård, der for få år siden mest lignede en ruin, men som nu går bedre tider i møde. Fhv. museumsinspektør ved Aabenraa Museum, Hanne Christensen, fortæller om Jollmands gård og arbejdet med at sikre den fredede bygning.

Den gamle slægtsgård Jollmands Gård - egentlig Lundsberggård - på Møllegade 15 i Holm ved Nordborg har, siden den første gang blev »opdaget«, med jævne mellemrum været i søgelyset for sin spændende og velbevarede konstruktion.

Grundplan over Jollmanns Gård udført af Halvor Zangenberg og bragt i Sønderjyske Aarbøger 1928.

Det snævre gårdsrum omsluttet af stalde, lo og lader. På et tidspunkt var der her en hesteomgang, som trak tærskværket. Foto: Hanne Christensen 1997.

Basis for den gryende interesse skabte R. Mejborg, da han i 1892 udgav første bind af Nordiske Bøndergaarde i det 16., 17. og 18. århundrede, som omhandlede Slesvig. Heri var Jollmands Gård udvalgt blandt eksemplerne på ældre alsisk byggeskik. Sideløbende med en tiltagende antikvarisk interesse for bygningerne indskrænkedes selve landbruget på gården op gennem 1900-tallet og gik efterhånden helt i stå. Det var i grunden ikke så galt! For det er netop det oversete og forsømte, der rummer muligheden for at blive det enestående - i museal henseende.

Den sidste ejer, Peter Jollmand (1907-1999), var ugift og barnløs ligesom sin eneste søster, så der var ingen grund til at investere i ejendommen. Jorden blev forpagtet ud, og omkring 1990 opgav man de få tilbageblevne husdyr, nogle få år før Peter Jollmand indledte sine sidste gode

år på plejehjemmet i Guderup. Resultatet var blevet en »spøgelsesagtig« ejendom, hvor hjulene var gået totalt i stå, og alt havde fået lov til at gro til. Men ikke alle så passivt til.

I årbogen Sønderjyske Museer 1999 omtalte jeg de daværende planer for at sikre Jollmands Gård som et traditionelt alsisk gårdanlæg fra omkring år 1800. Som en typisk sønderjysk, eelænget gård er den karakteriseret ved, at beboelsen ligger yderst i den ene ende af anlægget med frit kig til begge sider - ofte som (oprindeligt) på Jollmands Gård med en prydhave ud til gaden og en kålgaard på den anden side. I forlængelse af beboelsen følger staldene - med møddingplads ud for bagsiden - og en foderlo imellem og efter gennemkørselsporten en række lo- og laderum samt en vognport. Der findes eksempler fra Als på, at

det lange flerfunktionelle forløb har ligget som på en snor i eet langt stræk, men det har naturligvis været mere rationelt at »knække« forløbet og skabe en eller et par vinkler. Som regel er disse vinkler rette, men på Jollmands Gård bevirkede det tidligere vejforløb, at »lo-knækket« udadtil fik et blødt sving, som giver »krogformen« en særlig charme på dette sted. Denne grundform er som nævnt særdeles velbevaret på Jollmands Gård. Udhusedelen har de fleste gamle karakteristika i behold, bl.a. staldenes brolægning og karlekammeret ved hestestalden med rester af en alkove. Stuehusdelen har derimod undergået flere ændringer for at imødekomme senere tiders behov. Eksempelvis var flere skillevægge flyttet, alkoverne fjernet og det åbne ildsted erstattet med et brændekomfur. Efter at det nye rødstensstuehus i nord blev opført hen mod midten af 1900-tallet, fik den gamle beboelsesdel sekundær betydning og blev kun i beskeden grad udnyttet, hvilket har medvirket til forfaldet. Artiklen huskes måske bedst for illustrationerne, fotografen Kirsten Kleins poetiske billedserie af ejendommen med det skæve, vejrbidte murværk, med frø-nede, nedslidte døre og vinduer, staldene med malerisk, toppet brolægning, men ramponeret inventar - og omgivelserne med vildtvoksende træer og ukrudt. Hist og her er billedet brudt af skulpturelle, halvt nedsunkne, rustne markredskaber manende til eftertanke om altings for-gængelighed. Trøstesløst og bulldozermodent mente mange, men da var situationen allerede ved at vende.

I 1997 havde den da 90-årige Peter Jollmand oprettet Fonden Jollmands Gård med henblik på at give sit fødehjem og familiens slægtsgård gennem flere hundrede år et »nyt« liv som et lille, lokalt landbrugsmuseum. Tankerne havde man leget med i mange år, og de havde også nydt politisk bevågenhed i lokalområdet,

ligesom en kreds af lokale personer, som nød Peter Jollmands tillid, bakkede ideen op. Det meste af jorden var netop blevet solgt fra ejendommen, og størstedelen af udbyttet gik ind som den fondskapital, der skal sikre driften af stedet på længere sigt. Fonden fik i første omgang kun brugsret til ejendommen, men indtrådte som ejer ved Peter Jollmands død den 28. oktober 1999. Man har dog hele tiden været opmærksom på, at selve restaureringen måtte finansieres ad anden vej.

Som det også fremgik af artiklen, satse den nyetablerede fondsbestyrelse, hvori Aabenraa Museum var repræsenteret i forlængelse af museets regionale ansvar for landboforhold og bygningskultur i Østsjælland, på en fredning af ejendommen som et afgørende skridt for at sikre en holdbar løsning. Fredningen har været en vanskelig sag og faldt først endeligt på plads i 2001, hvor ikke mindst et tilsagn fra fonden Realdania medvirkede til at sandsynliggøre, at der kunne skaffes de nødvendige midler til istandsættelsen. Også andre fonde, heriblandt Sydbank Sønderjyllands Fond, og Kulturarvstyrelsen har støttet projektet, hvis indledende fase blev gennemført i sommeren 2003. Indsatsen blev her koncentreret om gårdens mest forfaldne parti, stuehusdelen, hvor sydmuren er genopført med brug af de gamle sten og forsynet med nye vinduer med blysprossede ruder, udformet i overensstemmelse med de originale. Samtidig blev østgavlen og østenden af huset, der var mere eller mindre styrtet sammen, genopført med bindingsværk i selve gavlfladen. Der er også gennemført kloakering og indrettet et moderne toilet i et aflukke i udhusedelen. Forud for den nu påbegyndte restaurering var der gennemført et omfattende oprydningsarbejde af den støtteforening af lokale frivillige, som er oprettet i tilknytning til fonden, og som også forestår omvisninger på stedet.

I spidsen for restaureringsarbejdet står arkitekt m.a.a. John Kronborg Christensen, der er bosiddende i området og har hørt til den snævre kreds omkring Peter Jollmand i mange år. Men han er ikke den eneste fagmand, der har fattet interesse for den gamle »kroggård«. Reinhold Mejborgs interesse blev i årene efter Genforeningen i 1920 fulgt op af arkitekt og museumsinspektør Halvor Zangenbergs undersøgelser. Herfra stammer bl.a. en række fotografier, som supplerede iagttagelserne, ligesom Zangenberg i forbindelse med sin gennemgang af ældre alsisk byggeskik i artiklen »Alsiske Bøndergaarde« i Sønderjyske Aarbøger 1928 bragte en korrigeret grundplan af ejendommen. På dette tidspunkt var der endog planer om at overføre gården til Frilandsmuseet ved København. Men de blev som bekendt ikke ført ud i livet. Flere medarbejdere fra Nationalmuseet har dog siden været på stedet og noteret forskellige forhold. Der er med andre ord et solidt arbejdsgrundlag for den igangværende istandsættelse, ligesom der under selve restaureringen løbende bliver gjort iagttagelser. Herigennem har John Kronborg Christensen blandt andet kunnet konstatere såvel ligheder som forskelle i forhold til andre undersøgte alsiske gårde, herunder Alsingergård i Svenstrup. Samtidig med, at det lille landbrugsmuseum er under opbygning, indhentes således ny viden om den ældre landlige byggeskik på Als. Eksempelvis er der meget, som tyder på, at den blanding af bindingsværk og grundmur, som karakteriserer Jollmands Gård, delvis stammer fra opførelsen. Her tænkes specielt på sydfacadens grundmur, som i første omgang blev opfattet som udtryk for en ændring i det gamle bindingsværksanlæg, men som muligvis har stået således fra opførelsen, om end overkalket. Beboelsesdelens nordfacade, der også er i grundmur, er derimod en

Sydsiden af anlægget med afstivning af stuehusets vakkelvorne ydervæg. Foto: Hanne Christensen 1997.

langt senere forandring, og dette murparti forventes genopført i bindingsværk i forbindelse med restaureringen.

Som man kan ane på billederne, er det ikke blot bygningerne, men også de brolagte gårds- og møddingpladser, der er kommet til ny ære og værdighed. Og efter at den egentlige oprydning og udmugning er bragt til ende, har støttegruppen malet og kalket udhusdelens bindingsværkspartier, der således har fået det typiske alsiske pyntelige præg med rødt tømmer og hvide tavl. Lølængen i nord har i øvrigt den for Als særegne tretavlskonstruktion, som ikke mindst efter decemberstormen i 1999 er blevet sjælden på øen. I modsætning til så mange andre bygninger kom Jollmands Gård næsten uskadt gennem dette uvejr. Pandepladetaget, som i mange år har sikret bygningen mod totalt forfald, holdt stand, men vil på et tidspunkt blive udskiftet med et stråtag, som vil gøre underværker for helhedsindtrykket. Først herefter vil man for alvor kunne opleve den genrejste herlighed!

I det indre er udhusdelens indretning som nævnt i hovedtræk intakt, mens

Gårdens udhusbygninger med den flotte tretavlslænge i forgrunden. Foto: Hanne Christensen 2004.

stuehusdelen har været gjort til genstand for løbende forandringer. Den er ændret så meget, at det er besluttet at benytte de gamle grundplaner fra Mejborg og Zangenberg som udgangspunkt for en rekonstruktion af rumfordelingen, inklusive alkover og køkkenildsted. Herved åbnes samtidig mulighed for at illustrere og levendegøre den traditionelle levevis for to hundrede år siden.

Som det fremgår, er der allerede gået adskillige år med at komme i gang med restaureringen, og der vil gå endnu nogle år, før arbejdet er tilendebragt. Fra den gamle grundplan samt ældre fotografier og opmålinger kender vi også de småhuse, der lå ved gården: Sandhus, karunkel (kartoffelkælder) og et selvstændigt bagehus med svinestald i den anden ende. Disse vil også blive søgt genrejst - samtidig med at det senere rødstensstuehus forventes fjernet. Dels er dette også i dårlig stand og vil være bekoste-

ligt at restaurere, dels forstyrrer denne bygning det originale anlæg på uheldig vis. Det særlige ved Jollmands Gårds rening på stedet frem for en overførsel til Frilandsmuseet er jo den ekstra dimension, at der er tale om et kulturmiljø - en sikring af såvel de traditionelle bygninger som omgivelser i så ægte en form, som det nu lader sig gøre.

Siden fondens oprettelse har stedet været tilgængeligt for publikum, og mange besøgende nåede at se den gamle gård, da dens »ruinværdis« var på sit højeste. Offentligheden har således haft adgang til at følge forvandlingen skridt for skridt, og som forbrugeroplysning kan det anføres, at ejendommen her i vinterperioden er åben for besøgende hver lørdag formiddag mellem kl. 9.30 og 11.00. Bestilling af rundvisninger sker ved henvendelse til Mattias Grau på telefon 74 45 01 25. Alle er velkomne.

Per Kresjan og andre sønderjyske folkesange

Af KIM FURDAL

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie fik i begyndelsen af 2003 digitaliseret sin store samling af sønderjyske folkesange. Instituttets leder Kim Furdal fortæller her om samlingens skaber, lektor i musik ved Århus Universitet Karl Clausen, og samlingens historie.

Den sønderjyske kulturarv er en mangfoldig størrelse, fra Landsarkivets sam-

linger af offentlige dokumenter over de lokalhistoriske arkivers foreningsarkiver til museernes store og små genstande. Og så skal vi ikke glemme, at det sønderjyske landskab og dets bygninger i sig selv er et vidnesbyrd om vores fælles fortid. Men for dem alle gælder, at de er stumme. Vi kan glæde os over det sønderjyske kulturlandskab, opleve formidlingen af

Lektor i musik ved Århus Universitet Karl Clausen (1904-1972) gjorde et stort arbejde for at indsamle danske folkesange. Karl Clausen var født i Aabenraa og bevarede livet igennem en særlig interesse for den sønderjyske folkesang. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie opbevarer i dag Karl Clausens samling af sange og viser fra hele Sønderjylland på spolebånd. I kraft af økonomisk støtte fra en række fonde har det nu været muligt at overspille samlingen på CD'er. Her ses Karl Clausen sammen med en af sine mange meddelere, Hansine Tækker fra Kirke Hørup. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Starten på indsamlingsarbejdet var meget primitivt, men siden fik Karl Clausen støtte af Danmarks Radio og Johann Thoms, som stod for registreringen og nedskrivningen af de mange sange. Her ses fra venstre Johann Thoms, Karl Clausen og Flemming Biehl Hansen fra Danmarks Radio ved Rise Kro. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

fortiden på landsdelens museer og nyde frugterne af forskningen i de mange kilometer arkivalier, men de taler ikke direkte og umiddelbart til nutiden.

Sønderjylland har imidlertid også en betydelig æterbåren kulturarv, hvor fortiden taler direkte til nutiden. Lige siden begyndelsen af 1960'erne har Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, der oprindeligt startede som en del af Historisk Samfund for Sønderjylland, indsamlet interview og andre lydoptagelser af den del af den sønderjyske kulturarv, som ikke kan bevares på anden vis. I dag er denne samling oppe på ca. 1.200 spolebånd, for en stor dels vedkommende interview med personer fra den nationale kamp, som H. P. Hanssen, redaktør Morten Kamphøven og amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen,

men også med kulturpersoner som maler Peter Nicolaisen, arkitekt Jep Fink og forstander på Rønshoved højskole Aage Møller. En samling af små perler, hvor historiens stemme i bogstaveligste forstand bliver nærværende for lytteren.

Karl Clausens samling af sønderjysk folkesang

En af de største perler er imidlertid sanghistoriker Karl Clausens (1904-1972) samling af sønderjysk folkesang. Karl Clausen blev født den 15. august 1904 i Aabenraa, hvor han voksede op i et dansk hjem. Her blev med hans egne ord »dualismen« mellem dansk og tysk på et meget tidligt tidspunkt en realitet, som fulgte ham resten af livet og fik afgørende betydning for hans arbejde med

den sønderjyske folkesang. Det var også her, hans interesse for sanghistorie blev vakt. Karl Clausen har i Årsskriftet fra Aabenraa Statsskoles Samfund beskrevet sanghistorikerens arbejdsfelt som »... at lytte sig til de virkninger, der udgik fra den politiske eller administrative arena og vibrerede i folkets liv og sange, eller han søger at granske, hvorfor det mogle folk ingenlunde lod sig binde alt på ærmet, men bare holdt ved sit eller reagerede på overraskende måde.« Og her gav Sønderjylland til overmål eksempler på denne måde at betragte folkesangen på. Overskriften på erindringerne bar da også titlen »Der Kaiser is ein lieber Mann... Dansken har sejer vundet, hurra, hurra...«. De er førstelinier på folkesange fra hver sit nationale standpunkt i Sønderjylland. I 1923 blev han student fra Aabenraa Statsskole, som han oplevede både som en tysk realskole og som et dansk gymnasium. Herfra gik vejen til Københavns Universitet, hvor han i 1928 tog hovedfag i tysk og bifag i musik. Der skulle dog gå mange år, før han fik lejlighed til mere systematisk at arbejde med den sønderjyske folkesang, idet han fra 1928 til 1963 virkede som gymnasielærer og dirigent ved københavnske gymnasier.

I sommeren 1959 begyndte Karl Clausen med de første mere systematiske forsøg på indsamling af sønderjysk folkesang med lån af »gammeldags optageudstyr« og en bil, som den lokalhistorisk engagerede Andreas Michaelsen fra Vojens kørte. Turen gik i første omgang til Johan Boisen i Hammelev, der sang en række sange, som Karl Clausen ikke havde hørt tidligere. Forsøget viste imidlertid, at en fortsættelse af indsamlingsarbejdet krævede en større organisation og et bedre optageudstyr, end han selv var i stand til at skaffe. Her kunne projektet meget vel være strandet, men heldigvis var der med Peter Kr. Iversen som den

aktive dynamo netop omkring 1959/60 hektisk aktivitet i Historisk Samfund for Sønderjylland for at sikre den sønderjyske kulturhistorie. 1. februar 1960 blev Peter Kr. Iversen landsarkivar for det sønderjyske landsarkiv. Som arkivar ved Landsarkivet for Sønderjylland siden 1944 havde han ikke blot opmærksomheden på myndighedernes arkiver, men også på den store mængde af historiske overleveringer, som lå gemt hos privatpersoner. I 1956 blev han for første gang formand for Historisk Samfund for Sønderjylland og satte nu et arbejde i gang med indsamling af billeder og sønderjysk »traditionsstof«. Med stillingen som landsarkivar i 1960 fik han mulighed for at give arbejdet en fastere form. I efteråret 1960 begyndte en mere systematisk indsamling af erindringer af førstelærer Jens Kristensen fra Hovslund og arkivar Hans H. Worsøe. Karl Clausens projekt faldt derfor godt i tråd med Peter Kr. Iversens egne planer for indsamling af det sønderjyske traditionsstof, så da Karl Clausen henvendte sig, fik han velvillig støtte fra Landsarkivet for Sønderjylland og Historisk Samfund for Sønderjylland, der netop havde anskaffet en ny spolebåndoptager til 2.500 kr. Fra sensommeren 1960 kom arbejdet for alvor i gang, i starten assisteret af venlige bilejere, som kørte Karl Clausen rundt til sangerne. I Sønderjysk Månedsskrift blev projektet bakket op med en opfordring fra Karl Clausen og Peter Kr. Iversen om at henvende sig, hvis man havde »kendskab til gamle mennesker, der endnu husker og kan synge deres ungdoms sange og salmer.« Blandt de indkomne forslag ville Historisk Samfund for Sønderjylland uddele fem »gode« bogpræmier til de bedste tips.

Det blev startskuddet til et omfattende indsamlingsarbejde, som i starten blev støttet af Bdr. Brousts Legat, men som fra april 1962 fik støtte fra Statens almindeli-

Landsarkivar Peter Kr. Iversen (1914-2000) gjorde en stor indsats for at sikre den sønderjyske kulturhistorie og det stof, som normalt ikke havde historikernes opmærksomhed.

Da Karl Clausen henvendte sig i efteråret 1960, bakkede han op omkring projektet økonomisk og ved direkte henvendelser gennem Sønderjysk Månedsskrift til medlemmerne af Historisk Samfund for Sønderjylland for at skaffe oplysninger om personer, som kendte gamle folkesange.

Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

ge Videnskabsfond, så Karl Clausen kunne intensivere sit arbejde. I 1963 blev han lektor ved Århus Universitets musikvidenskabelige Institut, hvor han bl.a. skulle opbygge et sanghistorisk arkiv, en stilling som gav yderligere næring til arbejdet med den sønderjyske folkesang. I forbindelse med opfordringen i Sønderjysk Månedsskrift kom der en henvendelse fra fhv. gartner Johann Thoms i Rise, som gjorde Karl Clausen opmærksom på Tille

Davidson i Rise, som viste sig at besidde en eminent hukommelse for folkesange og viser. Henvendelsen blev indledningen til et mere end ti år langt samarbejde, idet Johann Thoms blev knyttet til projektet med at registrere og nedskrive de mange sange. Gennem årene ydede han en stor indsats for projektet. Selv om et slagtilfælde i 1967 besværliggjorde arbejdet, stoppede det ikke hans arbejde, og kort før sin død havde Johann Thoms pla-

ner om at skrive en artikel om en dansk-tysk kærlighedsviser.

Der blev ydet en ganske imponerende indsats i årene fra 1960 og frem til august 1965, hvor indsamlingen var mest intensiv. I september 1963 var der optaget 3.123 numre, hvoraf de 1.148 var gentagelser og længere samtaler med sangerne, hvilket gav 1.576 forskellige viser, sange, rim og remser, i de fleste tilfælde sange og viser uden for de officielle sangbøgers repertoire. Da Karl Clausen knap to år senere igen så tilbage på arbejdet, var antallet af numre vokset til 5.461 og antallet af forskellige viser, sange, salmer, rim og remser til 2.402, i de fleste tilfælde med melodier. I alt havde der medvirket 278 meddelere, hvoraf de 11 var forskellige kor, skoler m.v. og resten privatpersoner.

Allerede i sin tid som gymnasielærer og dirigent havde Karl Clausen haft et tæt samarbejde med Danmarks Radio, hvor

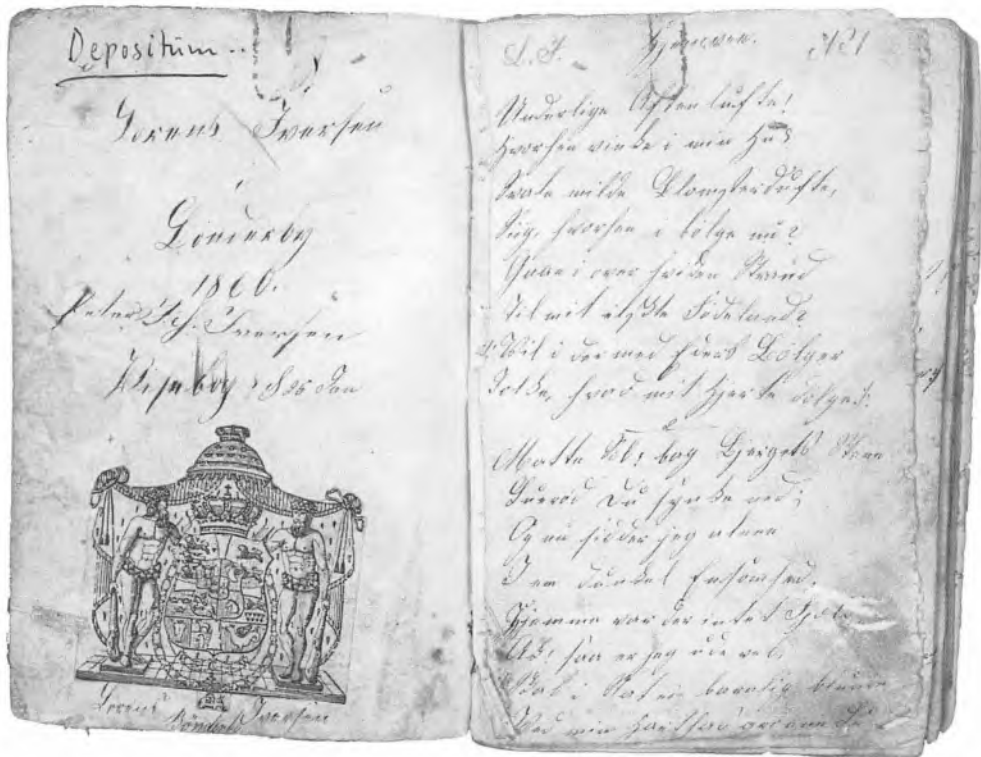
han holdt en række radioforedrag om bl.a. en anden af sine store interesseområder, Brorsontraditionen på Harboøreegnen. Det var da også Danmarks Radio, som opfordrede Karl Clausen til at skrive en bog om emnet »Dansk folkesang gennem 150 år«, der udkom i 1958. Bogen dannede grundlag for en række udsendelser i radioen og blev genoptrykt i 1975. Det var derfor meget naturligt for Karl Clausen at fortsætte dette nære samarbejde, hvilket bl.a. resulterede i udsendelsesrækker i 1963 og 1964, hvorved Danmarks Radio kom til at ligge inde med betydelige dele af materialet.

Tilgængeliggørelse af samlingen
Samarbejdet med Danmarks Radio, og den radiotekniske ekspertise, som den store organisation kunne stille til rådighed, var en uvurderlig hjælp for Karl Clausen i hans indsamlingsarbejde. Det

To af Karl Clausens meddelere Hans Dall (f. 1891) fra Jels og Bothilde (Tille) Davidsen (f. 1882) fra Rise. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Sagerne vedrørende Karl Clausens samling rummer også andet materiale vedrørende den sønderjyske folksang. Her er det en håndskreven sangbog, der er påbegyndt af Lorenz Iversen i Bønderby i 1866.

betød imidlertid også, at det store materiale, som lå på spolebånd, befandt sig på flere institutioner med forskellige oplysningsretlige krav på materialet. En del af materialet befandt sig på Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland (Institut for Sønderjysk Lokalhistorie), en anden del på Danmarks Radio i Sønderjylland, mens Sangvidenskabeligt Institut lå inde med en mindre del af samlingen. Spørgsmålet var derfor, hvor materialet skulle have sin fremtidige og endegyldige placering, så samlingen blev offentligt tilgængelig for forskningen og andre musikhistorisk interesserede. I forbindelse med en omtale af projektet i 1965 fremhævede Karl Clausen selv, at

registreringerne og afskrifterne blev lavet i to sæt til henholdsvis ham selv og Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland, som også skulle have en kopi af båndene, mens Sanghistorisk Institut på Århus Universitet skulle have det samlede materiale. Kort før sin død i 1972 var han i en nekrolog over Johann Thoms igen inde på emnet og bemærkede her, at indsamlingsarbejdet altid var sket i forståelse med Danmarks Radio. Danmarks Radio anså sig dog ikke for et arkiv og så derfor gerne båndene anbragt under betryggende vilkår til glæde for forskningen. Alle Danmark Radios råbånd ville derfor blive overflyttet og indlemmet i »Historiske Samlinger for Sønderjylland«

(Institut for Sønderjysk Lokalhistorie), ligesom materialet vedrørende det færøske stof ville blive opstillet i det færøske Akademi i Tórshavn. Endvidere ville optagelserne blive tilgængelige som studiemateriale på Sanghistorisk Arkiv, Århus Universitet. Kort før hans død den 5. december 1972 lykkedes det at tilvejebringe en aftale mellem Danmarks Radio, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Karl Clausen, hvorefter Danmarks Radios bånd vedrørende den sønderjyske folkesang og dansk folkesang gennem 150 år blev overført til Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, hvor materialet kan benyttes under bestemte betingelser. Dermed var der tilvejebragt en ordening mellem parterne. Med Karl Clausens død stod det klart, at Institut for Sønderjysk Lokalhistorie med sine meget begrænsede ressourcer selv måtte stå for registreringen af samlingen. I 1978 lykkedes det imidlertid at få et samarbejde i stand med Sanghistorisk Institut ved lektor Kirsten Sass Bak om et fælles projekt for en registrering af samlingen, som blev tilendebragt i slutningen af 1983. Dette samarbejde blev i 1980 udvidet til også at omfatte et forskningsprojekt i den sønderjyske sang, finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd. Projektet blev til i et samarbejde mellem Musikvidenskabeligt Institut, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie og Institut for Grænseregionsforskning. Samarbejdet førte i 1981 frem til en aftale om samlingen og dens benyttelse, hvorefter Musikvidenskabeligt Institut og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie hver har en kopi af hele samlingen, som kan anvendes efter ganske bestemte retningslinier.

Med Karl Clausens død forsvandt også en primus motor for forskningen i den sønderjyske folkesang. Der er siden udkommet enkelte bogudgivelser og mindre artikler, men vi venter endnu på de

store afhandlinger om emnet. Til gengæld er der ingen tvivl om, at emnet har stor folkelig interesse. Denne interesse er det blevet stadig vanskeligere at tilgode-se. Inden for de sidste ti år er teknikken blevet en hindring for formidlingen af den sønderjyske folkesang. Samlingen blev optaget på spolebånd og er siden sikkerhedskopieret på spolebånd. Inden for de sidste ti år er spolebåndoptagere, pladespillere og snart også kassettebåndoptagere forsvundet til fordel for CD'en, som blev introduceret første gang i 1982 med Billy Joels »52nd Street«. Der produceres i dag kun ganske få spolebåndoptagere, og skulle samlingen bevares og formidles til eftertiden, var det nødvendigt med en digitalisering af samlingen. I foråret 2002 modtog Institutet en henvendelse fra Kirsten Sass Bak ved Musikvidenskabeligt Institut, som var langt fremme med et projekt for en digitalisering af samlingen. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie blev koblet på projektet, og takket være velvillig støtte fra Kulturfonden, Familien Hede Niensens Fond, Oberst H. Parkovs Mindefond, Svend Grundtvigs og Axel Orlis Legat samt Lillian og Dan Finks Fond blev det i 2002/2003 muligt at digitalisere og dermed formidle samlingen, som nu ligger på 443 CD'er.

Der kan skrives meget om Karl Clausens samling af sønderjyske folkesange, de enkelte sange, viserne og de mange sangere, som med deres sang har bidraget til samlingen, men sang skal først og fremmest høres. Alle har mulighed for at høre sangene på Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, men på grund af de op-havsretslige forhold skal der indhentes en tilladelse, hvis sangene skal anvendes til andet end studiebrug. Er man interesseret, er det dog muligt at høre eksempler på sønderjysk folkesang på Institutets hjemmeside www.isl.dk.

Vojens og omegn

Aage Gram: Vojens og omegn .... på kryds og tværs. Udg. på eget forlag, Vojens 2001. 76 sider, ill. Pris: 75 kr.

Der skrives og udgives mange bøger om sønderjysk historie, hvilket alene de mange anmeldelser i dette tidsskrift vidner om. Heldigvis er det stadig sådan, at den mundtlige historiefremstilling i form af foredrag og guidede ture endnu spiller en meget stor rolle for mange menneskers viden om og interesse for historien. Både de professionelle historikere, arkæologer og etnologer samt lokalhistorikere, amatørarkæologer og andre med kærlighed til historien formidler deres viden i mundtlig form i forsamlingshuse, busser og i landskabet over hele landsdelen. Der er næppe nogen tvivl om, at den mundtlige formidling spiller en større rolle for de flestes viden om historien end nok så mange tykke bøger.

Det er netop en af det nordlige Sønderjyllands store mundtlige formidlere, der her har valgt noget så utraditionelt som at udgive sine berømte guidede busture rundt i Vojens kommune i bogform. Det er naturligvis ikke ganske ufarligt, for der er stor forskel på det talte og det skrevne ord. Ved den mundtlige formidling kan man tillade sig en skævert, en morsom anekdote eller en lidt akavet teori, som man måske ikke ville formulere helt så skarpt på skrift. Det kan man tillade sig, for den bedste mundtlige formidling er i virkeligheden en form for dialog eller meningsudveksling, også selv om det kun er foredragsholderen, der taler. Når det først er skrevet ned og udgivet, så skal det være gennemtænkt, kontrolleret, og man skal kunne stå 100% inde for det, man har skrevet. En bog er ikke på samme måde en dialog. Heldigvis har forfatteren her valgt at holde fast i den mundtlige form. Man er aldrig under læsningen i tvivl om, at det er det talte ord, der her er skrevet ned. Når Aage Gram fortæller om Stursbøl Plantage, foregår det sandsynligvis med næsten de samme ord, hvormed plantagen er beskrevet her i bogen. Det bevirker også, at man har lettere ved at se igennem fingre med

de små fejl, man måtte støde på undervejs, eller de steder, hvor man som læser er af en anden opfattelse end fortælleren

Det er som nævnt forfatterens busture, der danner skelettet i bogen. Med start ved Stursbøl kører vi ad forskellige spor igennem Vojens kommune fra nord til syd og fra øst til vest. Via et par kort over kommunen er det muligt også for den ikke helt stedkendte hele tiden at følge med i, hvor man befinder sig. Undervejs bliver man godt informeret om de talrige historiske spor og mindesmærker, man passerer, de begivenheder, der knytter sig hertil, og naturligvis også om de tilhørende sagn og historier, der er så vigtig en del af megen mundtlig formidling. Og vi kommer vidt omkring. Fra de første kendte danskere, istidsjægerne ved Slotseng, over gravhøje, voldsteder, vejspor og hærvejskroer til anlæggelsen af Vojens, flyvestationen i Skrydstrup og go-cart-banen. Det hele er beskrevet, så det også er muligt at genfinde, hvis man skulle have lyst til selv at køre rundt i kommunen. Når man er færdig med læsningen, er man godt informeret, samtidig med at man sidder tilbage med en fornemmelse af, at forfatteren sagtens kunne have fortalt meget mere. Mange historier om Vojens kommune er med i bogen, men der er naturligvis langt, langt flere. Jeg er sikker på, at dem kender Aage Gram også, de er bare ikke med i dette foredrag!

lsm

Drømmepaladser

Hans V. Bang (red.) efter idé af Jette Olsson: »Drømmepaladset – danske biografer gennem 100 år«. CD-rom Haderslev 2002. Pris: 100 kr.

Multimedie CD'er er så småt ved at blive et formidlingsmæssigt alternativ til bogen – i alt fald, når emnet har opslagsmæssig karakter. Et af de seneste bud på dette marked er »Drømmepaladset – danske biografer gennem 100 år« udgivet af Det Danske Videoværksted i Haderslev. Hovedindholdet i CD'en er en database med oplysninger om mere end 600 biogra-

fer i hele landet gennem mere end 100 år. Som en slags ekstra bonus får køberen også en tidslinie med oplysninger om dansk filmhistorie og en quiz, hvor filmentusiaster kan få prøvet deres viden af på en morsom måde. Selve databasen er overordnet opdelt geografisk og underopdelt alfabetisk efter biografens navn. Det sidste betyder desværre også, at man kan være nødsaget til at bladre gennem en del biografier, som starter med f.eks. Bio og Kino før man finder den relevante biograf i en bestemt lokalitet. Ved hver biograf er angivet oplysninger om adresse, byggeår eller oprettelsesår, direktører, lukkeår og antallet af pladser i biografen. Centrale oplysninger som kan danne udgangspunkt for et videre arbejde med disse drømmepaladser. Man kunne have håbet, at redaktøren havde gravet et spadestik dybere, måske i form af en bredere henvisning til de lokalhistoriske arkiver. Ved biografen »Broue« i Broager står der således, at den er oprettet i 1930'erne. Men der foreligger faktisk rimeligt let tilgængelige oplysninger om, at Broager sogneråd allerede i 1922 gav fru H. Normansen tilladelse til at drive biografteater i Broager. Hvorvidt bevillingen rent faktisk blev brugt vides ikke, men i alt fald fra 1929 var der en fungerende biograf i Broager.

CD'en blev testet af en maskine med 512 MB Ram, 1600 Mhz CPU'er, et 40 spin Cd-romdrev og et kraftigt grafikkort beregnet på grafisk arbejde. Her blev programmet afviklet fint og lydefrit direkte fra CD'en. Man skal dog nok regne med, at ældre maskiner med 64 MB Ram og mindre vil have problemer med at afvikle programmet. Desværre oplyser udgiveren kun minimumskrav til software og ikke til hardwaren, så evt. købere må henvende sig til Det Danske Videoværksted, hvis man vil have sikkerhed for, hvorvidt man kan afvikle programmet på sin maskine.

Programmets grafiske brugerflade er meget brugervenlig, dog kan teksten på bl.a. knapperne have en tendens til at være for lille og gnidret. Være er det imidlertid, at programmet ikke levner brugeren mulighed for at udskrive oplysningerne til lejligheder, hvor man ikke lige har sin PC'er ved hånden.

Der er meget teknik, som man skal tage højde for ved CD-udgivelser, men det skal ikke skygges for, at der er tale om en fortjenstfuld udgivelse, som i alt fald fik mig til at tænke

over, hvor lidt vi egentlig kender til underholdningsindustriens historie i Sønderjylland.

lf

Håndværk, Handel og Industri

»Håndværk, Handel og Industri gennem 100 år«. Tekst: Randi Sandbeck, redaktion Jacob Duus og Ove Gubi. Rødekrø 2003. 78 sider, ill. Pris: 125 kr.

Hundredåret for Håndværker-, Handel og Industriforeningen for Rødekrø Kommune blev bl.a. markeret med udgivelsen af dette festskrift, der fortæller om foreningens liv fra oprettelsen i 1903 som Handwerkerverein für Rothenkrug und Umgegend og frem til nutidens moderne interesseorganisation.

I korte kapitler behandles foreningens mange gøremål gennem tiden på både det sociale og det lokalpolitiske område (udflugter og fester, studiefond/legater, oprettelse af sygekasse, uddeling af julepakker, opstilling af kandidater til sogneråd, køb-lokal kampagner, engagement i Erhvervs- og Turistråd, Kulturpris, m.m.). Teksten er krydret med udblik til Danmarks- og verdenshistorien, der sætter det lokale i relief. Dette lykkes mange steder fint. Selv synes jeg specielt om samstillingen mellem rødstrømpebevægelsen og de rødekrø'ske kvinders første entré på generalforsamlingen i 1970 - i et sidelokale hvor de kunne spille lotto. Andre steder måske lidt mere påtvunget, f.eks. hvor et afsnit om 1960'ernes forbrugsfest indledes med grønlandsskibet Hans Hedtofts forlis. Men det er skønhedspletter. Mere problematisk er det, at festskriftet alene bygger på én kilde, nemlig foreningens forhandlingsprotokol. Det betyder, at teksten flere steder er uforløst: Hvordan gik det så? Hvorfor?

Bogen er rigt illustreret med mange spændende billeder fra fortid og nutid. Gennemgående er der dog for stor afstand mellem teksten og billederne. For den lokalkendte (som skriftet primært henvender sig til) betyder det formentlig mindre, da både tekst og billeder kan »nydes« hver for sig. For den udefra kommende generer det dog, at illustrationerne ikke understøtter teksten (eller omvendt). Når dette er sagt, skal det pointeres, at der her er tale om en letlæst og underholdende bog, som foreningen og udgiverne kan være stolte af.

Leif Hansen Nielsen ▶

Det sker – på sønderjyske museer

Kain Tapper på Sønderjyllands Kunstmuseum

Den 13. marts åbner udstillingen »Tem/Fragment« på Sønderjyllands Kunstmuseum. Udstillingen består af skulpturer og tegninger af den finske billedhugger Kain Tapper (f. 1930) og er lavet som et grænseoverskridende projekt i samarbejde med Museumsberg Flensburg. Udstillingen er omfattende, og museerne har derfor valgt at dele den op, således at den udstilling, der bliver vist i Flensburg, er en anden end den, der bliver vist i Tønder.

Da Sønderjyllands Kunstmuseum åbnede i 1999, var Kain Tapper blandt den gruppe af kunstnere, museet havde valgt som repræsentanter til at belyse det nordiske i kunsten, og om nogen er han den rette til dette formål.

Kain Tappers kunstneriske udtryk er dybt funderet i den finske folkesjæl. Han er født og opvokset på et husmandssted i det centrale Finland og har siden en ung alder haft en tæt kontakt med de finske skove. Træ er derfor Kain Tappers foretrukne skulpturmateriale. I modsætning til sten og bronze er det mere levende og sårbart over for ydre påvirkninger, og det egner sig derfor godt til at skabe en tæt kontakt mellem menneske og natur - et forhold, der er et af de betydeligste karakteristika ved den nordiske kunst. Hans formopfattelse er, som en stor del af den nordiske æstetik, meget enkel, og hans skulpturer fremkalder da også kun få antydninger af noget identificerbart. Skulpturen Måne, som her er gengivet, illustrerer dette på bedste vis og er samtidig et godt eksempel på det arketypiske

univers, skulpturerne typisk associerer til, hvor centrale temaer er: mand, kvinde, måne, sol, liv og død.

I hans lette tegninger vil man opleve en stærk følsomhed, der i gengivelser af

- Haderslev Museum**
20. feb. - 16. mar.: Fra Aron til Aka. Udstilling af grønlandsk kunst.
Ehlers Samlingen, Slotsgade 20, Haderslev
Åbent alle dage 13.00 - 17.00, undtagen mandag.
- Haderslev Museums Vognsamling**
Åbent alle dage 13.00 - 16.00, undtagen mandag.
- Aabenraa Museum**
Åbent alle dage 13.00 - 16.00, undtagen mandag.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
6. mar. - 23. maj: Ny præsentation af kunstmuseets samling.
10. mar. - 12. apr.: Børnenes udstilling.
- Museet på Sønderborg Slot**
6. jan. - 28. mar.: Castles around the Baltic.
23. jan. - 18. apr.: Skærbæk Tæpper.
- Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
Lukket indtil 27. marts.
- Tønder Museum**
Indtil 25. apr.: Memento Mori - Husk at du skal dø. Fællesudstilling Tønder Museum/Sønderjyllands Kustmuseum.
- Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder**
Indtil 25. apr.: Memento Mori - Husk at du skal dø. Fællesudstilling Tønder Museum/Sønderjyllands Kunstmuseum.
13. mar. - 22. maj: »Totem/Fragment«. Udstilling af skulpturer og tegninger af den finske billedhugger Kain Tapper.
- Drøhses Hus**
Lukket indtil 31. marts.
- Højer Mølle- og Marskmuseum**
Lukket indtil 31. marts.

naturen bliver lyrisk abstrakt, men som i portrætterne er kendetegnet ved et sørgmuntert, underfundigt eller melankolsk udtryk.

Udstillingen bliver åbnet med repræsentanter fra den finske ambassade i

København, og kunstneren vil også selv være til stede. En rigt illustreret bog om Kain Tappers liv og værk følger udstillingen op og giver et retrospektivt indblik i billedhuggerens værker.

Anne Blond

► Ringridning i Broager

Carl J. Brock: »Broager og Omegns Ringriderforening gennem tiderne« Broager 2003. 39 sider, ill. Pris: 25 kr.

Ringridning er populær og den organiserede ramme for mange byfester rundt omkring i Sønderjylland. I Broager har Broager og Omegns Ringriderforening i 2003 fejret 100 års jubilæum med et festskrift.

Hæftet består af to dele. Dels en beskrivende del om foreningens historie gennem tiderne, dels Frede og Peter Strucks erindringer om foreningen gennem de sidste 50 år. Det er blevet et festskrift, som vil blive læst i Broager. Man kunne have ønsket en bedre redigering, så man havde undgået de mange gentagelser

kf

Grænselandshistorie

»Grænselandshistorie gennem 40 år. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1963-2003«. Redigeret af Lars N. Henningsen. Flensborg, 2003. 400 sider, ill. Pris: 168 kr.

Bogens titel er dobbelttydig. Grænselandshistorie kan tolkes som historien om studiefdelingens første 40 år. Lars N. Henningsen, afdelingens nuværende leder, beretter kompetent og levende om starten med Troels Fink som igangsætter og indflydelsesrig bagmand samt om udviklingen under skiftende ledere, der med hver sit temperament og interessefelt har været med til at præge afdelingens virke. Afsnittet er rigt illustreret, bl.a. med morsomme privatfotos.

Grænselandshistorie kan imidlertid også tolkes som den historiske forskning, der er blevet drevet inden for studiefdelingens rammer. Denne favner langt videre end de sidste 40 år. En række tidligere stipendiater får ordet for at delagtiggøre læseren i nogle af deres forskningsresultater. Hans Schultz Hansens vægtige bidrag er en analyse af »den nye hjemmetyskhed«, der spirede frem i perioden 1871-1914. Flere af de øvrige forskere tager afsæt i biografisk stof; Axel Johnsen levendegør en tragisk skikkelse, friseren Martin Lorenzen, der i perioden 1922-1947 kom i klemme mellem dansk og tysk; Nils Vollertsen fortæller arbejderhistorie fra Slesvig med udgangspunkt i farfaderen Johannes Vollertsens liv og virke; René Rasmussen har redigeret en brevveksling mel-

lem redaktør Jens Jessen og hans tilkommende hustru Marie Fibiger; romantiske sjæle vil blive skuffet, det drejer sig hovedsageligt om politik. Johann Runge bidrager med en udførlig redegørelse for Uwe Jens Lornsens ophold i Kiel 1830. Martin Klatt giver antydningssvst et svar på spørgsmålet om en evt. nazistinvasjon i det danske mindretal efter 1945. Endelig analyserer Gudmund Tybjerg behandlingen af Sønderjyllands historie i folkeskolens historiebøger fra skoleloven af 1899 og frem til i dag.

Alle bidrag er velskrevne og, som man kunne forvente, forbillidligt forsynet med noter og litteraturhenvisninger. Til lykke til studieafdelingen med de første 40 år. Læserne kan roligt begynde at glæde sig til kommende års resultater af det frugtbare forskningsmiljø i Flensborg.

Britta Bargfeldt

Endnu er markerne frosne

Christian Skov: *Endnu er markerne frosne*. Gyldendal. 128 sider. Pris: 175 kr.

I romanen »Endnu er markerne frosne« fortæller Sønderborgforfatteren Christian Skov om en ung kvinde, Christine, der ligger på sygehuset i en medicindøs og fantaserer over sit liv, sin kæreste og deres barn. Det er en form for indre monolog, en intens skildring i et suggestivt og meget stilbevidst sprog.

Kun et sted i bogen nævnes et stednavn, Spar Es, som løseligt kæder den sammen med »Stranden ved Spar Es« fra 1984, hvor Christine også forekommer. Der er dog ingen tvivl om, at »byen«, der omtales, må være Sønderborg, og en gang imellem synes man at genkende de lokaliteter, som Christine fabler om i sin morfinrus.

Siden 1968 har Christian Skov udsendt ti i omfang små, i indhold store bøger. Den seneste, romanen »Høstmætter«, kom for ni år siden. Med den nye viser han endnu en gang, at han er en af vort lands betydelige fortællere.

H. E. Sørensen.

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog.
Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K. Telefon: 33 11 30 63.
Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Oktrojerede koge

Der er mange koge ved den sønderjyske vestkyst. En kog er et stykke inddiget land, og de ældste koge går tilbage til middelalderen. Kun et fåtal af kogene er imidlertid oktrojerede. Ordet kommer af oktroj, som var et dokument fra kongen eller hertugen, der gav særlige privilegier. Oktrojer blev først brugt til 1600-tallets handelskompagnier, der havde fået eneret på at drive handel på f.eks. Asien eller Island.

Den model overførte hertugen af Gottorp til den sønderjyske vestkyst i 1600-tallet. Stormfloden i 1634 havde ødelagt den store ø Nordstrand. Dele af øen stak dog stadig op over daglig vande, men var kun noget værd, hvis de blev inddiget igen. Inddigninger blev traditionelt foretaget af bønderne i baglandet, eventuelt i samarbejde med hertugen. I vestenden af Nordstrand lykkedes det bønderne selv at inddige det, der blev til øen Pelworm. I den anden ende gav de op.

Hertugen valgte da at overlade området til et nederlandsk konsortium. Det lovede at foretage inddigningen for egen regning og risiko, men blev til gengæld lovet ejendomsret til den inddigede jord samt en række andre særlige rettigheder, bl.a. religionsfrihed, egen forvaltning og ret til at udpege

alle lokale embedsmænd. Det skete i en oktroj fra 1652, og 1654 blev den første kog inddiget.

Eksemplet bredte sig. I 1681 udstedtes en oktroj for den såkaldte Gamle Christian Albrechtskog vest for Niebüll. I 1690 fulgte Gammel Frederikskog ved Højer og de følgende år nogle koge ved Ejdersted. I 1864 var der i alt 23 oktrojerede koge, heraf Gammel Frederikskog og Rudbølkog nord for den nuværende grænse.

Oktrojerne gav generelt kogsejerne en række privilegier. Ud over ejendomsret til jorden og skattefrihed i en årrække fik de som regel ret til frit at drive handel og håndværk eller anlægge møller. De oktrojerede koge fungerede som selvstændige rets- og politikredse og havde egen forvaltning og egne embedsmænd. Udpegelsen af embedsmænd tilkom de største jordejere i kogene, de såkaldte hovedparticipanter.

Kogenes rettigheder holdt sig længe. I preussisk tid var kogene egne kommuner. Først i det 20. århundrede er stort set alle rettigheder, der ikke har med selve digevæsenet at gøre, ophævet, og kogene er gledet ind i de almindelige kommuner.

cpr